

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — бакалавр/магістр

на тему: « **КОНСТРУЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
СЕРЕД ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ УКРАЇНЦІВ В
ШОТЛАНДІЇ**»

Виконав: студент 2-го року навчання
Спеціальності 054 Соціологія
Стольнікович Михайло Олександрович

Наукова керівниця: Осипчук Анна
Дмитрівна, к. соц. н., доцентка кафедри
соціології НаУКМА

Рецензентка: Прохорова Анна Андріївна,
старша викладачка кафедри соціології
НаУКМА

Кваліфікаційна робота захищена з
оцінкою _____

Секретар ЕК: _____

«___» _____ 2023 р.

Київ – 2023

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ УКРАЇНЦІВ 7	
1.1. Теоретичні основи дослідження ідентичності в соціології.....	7
1.2. Сучасні дослідження ідентичності вимушених мігрантів	14
1.3. Наявні дослідження вимушено переміщених українців закордоном 16	
РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В СПІЛЬНОТІ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ УКРАЇНЦІВ У ШОТЛАНДІЇ	24
2.1. Методологія та дизайн дослідження ідентичності вимушено переміщених українців	24
2.1.1. <i>Методологія кількісного етапу</i>	<i>24</i>
2.1.2. <i>Методологія якісного етапу</i>	<i>26</i>
2.2. Конструювання національної ідентичності в спільноті вимушено переміщених українців.....	30
2.2.1. <i>Національна ідентичність в структурі самоідентифікації...30</i>	
2.2.2. <i>Статус вимушених переселенців у ідентичності українців в Шотландії</i>	<i>32</i>
2.2.3. <i>Способи конструювання національної ідентичності вимушено переміщеними українцями</i>	<i>36</i>
2.2.4. <i>Образи значимого «іншого» у конструюванні національної ідентичності вимушено переміщеними українцями</i>	<i>42</i>
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ	58
Додаток А. Анкета кількісного опитування.....	58
Додаток Д. Таблиці за результатами кількісного опитування	64
Додаток В. Гайд для проведення глибинних інтерв'ю.....	70
Додаток Г. Приклад транскрипту глибинних інтерв'ю	72

ВСТУП

24 лютого 2022 року о 3:40 почалось повномасштабне вторгнення російських військ на територію України, яке стало третім етапом російсько-української війни, яку Російська Федерація розв'язала у 2014 році. Вторгнення супроводжувалось інтенсивними ракетними обстрілами та масштабним наступом військ з північних, східних та південних кордонів України. Така ескалація бойових дій, неабияка жорстокість російських військ та завдання ударів по цивільним об'єктам призвели до того, що значна кількість українців була вимушена евакуюватись у відносно безпечніші регіони України або за кордон.

Вимушене переміщення ставить перед людьми численні виклики та змінює їх життя. Втрата рідного дому, розрив з родиною та близькими, адаптація до нових умов та культурних норм - усе це впливає на формування та трансформацію розуміння власної національної ідентичності. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на квітень 2023 року, понад 8 мільйонів українців були вимушені залишити батьківщину та виїхати у країни Європи (UNHCR, 2023). Найбільші частки українських переселенців прийняли такі країни як Польща (понад 1,5 мільйони), Німеччина (понад 900 тисяч), Чехія (понад 500 тисяч) та Велика Британія (понад 200 тисяч). При цьому, станом на травень 2023 року, Британська влада повідомляє про прибуття 175 тисяч українських вимушених переселенців до країни, з них 38 тисяч отримали притулок у Шотландії (UK Home Office, 2023).

Результати дослідження можуть мати важливе значення для розуміння процесів формування національної ідентичності українців в умовах конфлікту та переміщення,

Дослідження ідентичності вимушено переміщених українців дозволить краще розуміти процеси конструювання та трансформації національної в умовах вимушеного переміщення, а також виявити особливості та виклики, з якими зіштовхнулися вимушено переміщені українці в Шотландії. Результати цього дослідження також сприятимуть розумінню процесів самоідентифікації та соціальної адаптації вимушено переміщених українців у новому середовищі, а також нададуть підґрунтя для розробки рекомендацій та стратегій, спрямованих на підтримку та збереження їх національної ідентичності та сприяння їх соціальній інтеграції.

Об'єктом роботи є українці, які вимушено переїхали в Шотландію, Велика Британія у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в Україну

Предметом дослідження є національна ідентичність вимушено переміщених українців в Шотландії.

Метою дослідження є визначити шляхи конструювання та трансформації національної ідентичності серед українців в Шотландії, Велика Британія, які були вимушені виїхати у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії в Україну.

Завданнями дослідження є:

1. Систематизувати теоретичні засади дослідження ідентичностей та концептуалізувати поняття національної ідентичності
2. Визначити основні напрями дослідження конструювання ідентичності вимушених мігрантів
3. Систематизувати наявні дослідження українців, які були вимушені виїхати закордон у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в Україну
4. Визначити місце національної ідентичності в уявленнях про себе українських переселенців в Шотландії

5. Виявити шляхи трансформації ідентичності у спільноті українських переселенців в умовах вимушеного переміщення
6. Категоризувати способи конструювання національної ідентичності у спільноті українських переселенців в Шотландії

Емпірична база дослідження складається з двох компонентів: 1) якісний етап (16 глибинних інтерв'ю) та 2) кількісний етап (онлайн-опитування).

В рамках якісного етапу дослідження було проведено 16 глибинних інтерв'ю з представниками спільноти українських вимушених переселенців у містах Шотландії. Інтерв'ю фокусувались на аспектах їхнього сприйняття власної національної ідентичності, уявленнях про українців та інші національності, і сприйнятті спільноти українських переселенців в Шотландії та взаємодії з нею.

В рамках кількісного етапу було проведене опитування українських переселенців методом онлайн-анкетування на тему місця національної ідентичності в структурі їхньої самоідентифікації та поглядів на українську національну ідентичність. В опитуванні взяли участь 194 респонденти. Вибірка дослідження не є випадковою та була сформована методом самовідбору. Для цього анкету було поширено в онлайн-спільнотах українських переселенців в Шотландії (Telegram-чати та Facebook-групи).

Загалом, ця робота є спробою розглянути процеси конструювання та трансформації національної ідентичності людей в умовах вимушеної імміграції на прикладі конкретної спільноти, а саме спільноти українців, які виїхали Шотландію у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в Україну. Також, результати наведені у роботі можуть бути корисними для розробки інформаційних кампаній та/або політик, спрямованих на консолідацію українських спільнот закордоном з метою відстоювання

інтересів України, а також заохочення зовнішньо переміщених українців до повернення в Україну після закінчення війни.

РОЗДІЛ 1.

Теоретичні засади дослідження національної ідентичності вимушено переміщених українців

1.1. Теоретичні основи дослідження ідентичності в соціології

У цьому розділі розглядаються визначення ідентичності в літературі. Спрощено, ідентичність зазвичай описують як значення, які людина приписує собі сама або приписані їй суспільством (Gecas, 1982). З цього визначення випливає, що ідентичності пов'язані з концепцією уявлень про себе, оскільки вони містять значення, які конструюють розуміння себе або визначення власного "Я".

Теорія ідентичності як сукупність ідей про ідентичність почала свій розвиток з того моменту, коли її основні контури були окреслені в 1960-х роках Макколом і Сіммонсом (1966) та Страйкером (1968) незалежно одне від одного. МакКолл і Страйкер спиралися на традицію символічного інтеракціонізму та праці Міда (1934), щоб зрозуміти соціальне походження ідентичності, а також розвиток і функції ідентичностей у суспільстві. Їх концепція ідентичності спиралась на термін "символічна взаємодія", який був запропонований Гербертом Блюмером (1962, 1969) для позначення аспектів людської взаємодії, які базуються на спільному використанні значень та символів. Наприклад, слова є символами, які використовуються для передачі ідей та значень. Поняття символічної взаємодії акцентує увагу на тому факті, що у людській взаємодії, важлива не конкретна поведінка, а значення, на які ця поведінка спирається. Маючи спільну символічну систему, люди поділяють розуміння слів і жестів (символів), які вони використовують. Таким чином, люди розмовляють, вони розуміють свої власні слова так само, як розуміють їх інші люди, які поділяють з ними певну символічну культуру. Тому, спільне розуміння слів і жестів

призводить до спільного розуміння сенсів. Будучи частиною певної культури, люди засвоюють поняття, категорії та класифікації, значення та сенси, які використовуються іншими людьми в цій культурі для розуміння навколишнього світу. Страйкер (2002 [1980]) відзначив це у своєму наборі припущень, що лежать в основі структурної версії символічного інтеракціонізму, в рамках якої розвивається теорія ідентичності. Він стверджував, що поведінка визначається умовами названого і класифікованого світу. Назви вказують на аспекти навколишнього середовища і несуть значення у вигляді очікувань щодо тих аспектів навколишнього світу, які поділяються з іншими. Люди вчаться класифікувати та називати об'єкти, а також будувати свою поведінку відносно цих об'єктів та їхніх назв через взаємодію з іншими членами спільноти. Серед цих класифікаційних термінів, на думку Страйкера, є назви, які використовуються для позначення спільного розуміння позицій у соціальній структурі, такі як рід зайнятості (студент, водій, вчитель, поліцейський), національність/етнічна приналежність (українець, афроамериканець, єврей), тощо. За умови їх застосування людьми до себе, ці спільні розуміння або значення стають ідентичностями. Розуміння людиною власної ідентичності, таким чином, надає людині уявлення про те, як вона має діяти і яку позицію займає у суспільстві. Оскільки такі позиції/ідентичності пов'язані з іншими позиціями в суспільстві, які займають інші люди, які мають ідентичності, засновані на цих позиціях, вони мають спільні розуміння про те, як вони мають взаємодіяти між собою. Отже, через значення ідентичності пов'язують людей одне з одним, з групами та суспільством (Burke and Reitzes, 1981).

Таким чином, з точки зору символічного інтеракціонізму, ідентичність є соціально сконструйованою – люди отримують свою ідентичність від суспільства, в якому вони живуть. Самовизначення

впливає з соціальної ролі, соціальної категорії або соціальної групи до якої належить людина (Burke and Stets, 2009; Hogg and Reid, 2006), наприклад, бути професійна ідентичність вчителя, національна ідентичність українця, локальна ідентичність жителя міста Харків. Ідентичність також може бути похідною від наявності унікальної особистої або фізичної характеристики (Burke and Stets, 2009; Ashforth and Mael, 1989). Згідно з таким підходом, оскільки люди одночасно належать до великої соціальних категорій, груп, мають набори соціальних позицій, які вони займають і набори особистих характеристик, то вони мають множину ідентичностей, які базуються на різних аспектах їхнього соціального існування (Burke and Stets, 2009).

Натомість, більшість ранніх досліджень розглядали ідентичність з функціоналістської точки зору, як значною мірою обмежену і стабільну. Наприклад, на індивідуальному рівні Страйкер (1968) та Страйкер і Серп (1982) концептуалізують ідентичність як похідну від виконання соціальної ролі. Вони пропонують концепцію значимості рольових ідентичностей, яку пояснюють як ієрархічну організацію ідентичностей, заснованих на соціальних ролях. Значимі ідентичності - це ті кілька ідентичностей, які розташовані на вершині ієрархії уявлень людини про себе і мають більший вплив на самовизначення. Ця концепція рольової ідентичності має значення для вивчення людської поведінки, пояснюючи, що люди, які виконують однакові ролі, поведуться по-різному через різну значимість цих ідентичностей. Страйкер і Серп (1982) припускають, що значимість ідентичностей можна використовувати для прогнозування індивідуальних ідентичностей. Однак, можна стверджувати, що ця перспектива не враховує зміни в ідентичності. Таким чином, їхнє уявлення про ідентичність передбачає, що ідентичність значною мірою зафіксована в індивіді і є радше стабільною та постійною, аніж гнучкою і такою, що може бути переглянута.

Інша частина літератури концептуалізує ідентичність як похідну від процесу соціалізації (наприклад, Cooley, 1964; Goffman, 1959). За Кулі (1964), ідентичність індивідів конструюється на основі їхньої соціальної взаємодії в спільнотах та інституціях, в яких вони живуть та діють. Кулі (1964) ілюструє це тим, що індивіди вчаться спілкуванню, засвоюють мову та отримують освіту в умовах конкретного суспільства – у розумінні Кулі, людина є продуктом цього суспільства. Він також пропонує концепцію "дзеркального Я", припускаючи, що індивіди формують свою ідентичність на основі сприйняття того, що про них думають інші. Таким чином, на думку Кулі, ідентичність є похідною від міжособистісної взаємодії з суспільством і сприйняття інших людей. Гоффман (1959) також стверджує, що ідентичність формується через соціальну взаємодію. Він пояснює ідентичність як виставу, яку люди демонструють аудиторії (іншим), щоб справити певне враження і підтримувати успішну соціальну взаємодію.

Описані теоретичні концепції передбачають, що люди мають більше ніж одну ідентичність. Як було зазначено вище, множинність ідентичностей зумовлена тим, що люди одночасно займають низку позицій у соціальній структурі та відмінні позиції у відношенні до інших людей. Множинні ідентичності можуть існувати як паралельно між собою, так і бути організованими у ієрархічну структуру, у якій одні ідентичності є для актора важливішими за інші. Також, окремі ідентичності, які мають люди, не є незалежними одна від одної. Між ними можуть виникати конфлікти, коли значення суперечать одне одному, а також взаємодія, коли значення перетинаються. Конфлікт ідентичностей може призводити до дистресу, і, в результаті, провокує тенденцію до повільної зміни ідентичностей з часом до узгодження і, таким чином, до зменшення конфлікту. Тому загалом, підтримання ідентичностей є безперервним процесом, в якому індивіди організовують та пере-організують ієрархію власних ідентичностей (Panі,

2011), а також постійно перевизначають аспекти своєї ідентичності, яким вони надають пріоритет у тих чи інших ситуаціях соціальної взаємодії (Sen, 2006).

Наступний крок у теорії ідентичності запропонував Ентоні Гідденс (1991). Згідно з його концепцією, ідентичність є цілісним концептом (на відміну від попереднього розуміння множинності ідентичності як набору окремих категорій) і розуміється як така, що рефлексивно конструюється; тобто, уявлення про власне "Я" розуміється, інтерпретується і переглядається самим індивідом. Згідно з Гідденсом (1991, с. 53): *«Самоідентичність - це не відмінна риса, або навіть не набір рис, якими володіє індивід. Це "я", як його рефлексивно розуміє людина... самоідентичність - безперервно (у часі та просторі) та рефлексивно інтерпретована суб'єктом».*

Таким чином, Гідденс (1991) стверджує, що індивіди конструюють власну ідентичність через рефлексивний наратив про свій минулий досвід. Наслідуючи концепцію самоідентичності Гідденса, метод наративу про себе був використаний під часу збору якісних даних в цій роботі, з метою розкриття структури ідентичності українських переселенців.

Тому, однією з основних характеристик концепту соціальної ідентичності, є її динамічність – ідентичність, як було зазначено вище, не є одним цілісним і сталим феноменом, а скоріше набором елементів, які взаємодіють та конфліктують між собою, змінюючись та трансформуючись (Kuus, 2007).

Трансформація ідентичності зазвичай відбувається на основі змін у чинниках, які об'єднують, чи, навпаки, відділяють індивідів від інших, коли вони усвідомлено обирають те, як вони себе ідентифікують (Mutanen, 2010), хоча у деяких випадках цей вибір роблять не вони самі, а спільнота, у якій вони проживають (Repp, 2008). Також, оскільки ідентичності є множинними

і складаються з багатьох елементів, перевизначення ідентичності може полягати у «перезваженні» важливості окремих аспектів ідентичності для індивіда – люди можуть обирати ті аспекти, які стають для них основними та більш важливими у власній ідентифікації, як загалом, так і у окремих ситуаціях (Sen, 2006).

Поняття колективної ідентичності визначають як самовизначення групи (сукупності) людей, яке поділяється всіма її членами та базується на їхніх спільних інтересах, досвіді та/або солідарності. Колективна ідентичність, таким чином, позначає певну спільноту або групу людей (національну, етнічну, релігійну, тощо), на основі якої виникають різні форми ідентичності.

Концепція нації як «уявної спільноти» (Anderson, 1983) є однією з найвпливовіших у сучасних дослідженнях, які торкаються тематики національної ідентичності (Wodak, Ruth et al, 2009) та полягає у розумінні концепту нації, як соціально сконструйованої спільноти. У своїй книзі «Уявні спільноти» (1983), Андерсон зазначає, що нації є саме уявними спільнотами, оскільки навіть найменша нація є значно більшою, ніж сукупність людей, з якими може бути знайома одна людина, тому жоден індивід не може знати кожну людину у нації, а також знати всі аспекти культури, історії, тощо. Таким чином, нації виявляються продуктом абстрактних уявлень. Як зазначають дослідження, які використовували концепцію «уявної спільноти» для вивчення національних ідентичностей, такі ідентичності є соціально сконструйованими, та можуть трансформуватись і генеруватись дискурсивно, а також не існує єдиної цілісної національної ідентичності у есенціалістському розумінні, а скоріше існують різні ідентичності, які конструюються індивідами у залежності від контексту та соціальних умов (Wodak, Ruth et al, 2009).

Таким чином, національні ідентичності є динамічними, а не статичними сутностями.

Також, як зазначають дослідники, важливим для конструювання національної ідентичності є існування так званого «Іншого», оскільки для формування консолідованих «ін-груп» необхідна наявність певної «аут-групи» (Young, 1997). Таким чином, національна ідентичність конструюється у відношенні до значимого «іншого», шляхом символічного відмежування від інших національних спільнот (Duara, 1996). У випадку української національної ідентичності, характерним «Іншим» виступає російська нація, а розуміння «іншості» стає надзвичайно актуальним через етнічну та географічну близькість двох народів, а також домінуючий погляд на сусідні слов'янські нації серед представників російського народу (Kuzio, 2001). Тому, оскільки ідентичність не може формуватись без відмінностей (Neumann, 1993), говорячи про ідентичність, люди звертаються до образу «Іншого» для того щоб провести розрізнення та визначити ким (якими) вони є, а ким (якими) не є.

Тому, зважаючи на описані вище концепти, множинності ідентичності та її постійного рефлексивного перевизначення, динамічності національної ідентичності та важливість образу «Іншого» для її конструювання, у емпіричному розділі цієї роботи було розглянуто те, як вимушено переміщені українці перевизначають власні особисті, колективні та національні ідентичності у нових умовах, які аспекти особистої ідентичності вони обирають підкреслювати, а які навпаки приховують, яким чином інкорпорують національну приналежність та статус вимушених переселенців до уявлень про себе та до та поєднують їх з іншими елементами власної ідентичності, визначаючи ким вони є, а також як вони конструюють образ «Іншого» для проведення розрізнення та визначення того ким вони не є.

1.2. Сучасні дослідження ідентичності вимушених мігрантів

Сучасні дослідження демонструють, що ідентичності біженців та вимушених переселенців є комплексними та формуються не тільки завдяки внутрішнім переконанням, переживанням, етнічним і культурним традиціям, але також і є сформовані зовнішніми чинниками – наприклад, досвід переїзду, міграційні політики, культура і традиції, а також соціально-політичні умови суспільства в країні, яка їх прийняла (Hein, 1993, Саро Zmegac, 2007, Holt 2007). Вимушені мігранти проходять через процес перевизначення і трансформації власної ідентичності внаслідок переміщення (Griffiths, 2001).

Процес перевизначення ідентичності вимушених мігрантів умовно розділяють на три етапи (Burnett, 2013), які можна розглядати окремо: 1) під час подорожі/переїзду в країну, у якій людина планує шукати притулок; 2) під час очікування рішення про надання юридичного статусу захисту у країні призначення; та 3) власне після отримання необхідних документів та юридичного статусу.

Дослідження ідентичності вимушених мігрантів та біженців демонструють, що одним з основних аспектів, які впливають на зміни у ідентичності є концепти місця та простору (Brun, 2001, Griffiths, 2001, Holt, 2007). Ідентичність трансформується у зв'язку з переміщенням та втратою прив'язаності до географічного місця проживання, а також з набуттям нового. Ці дослідження також демонструють, що сам процес переміщення, а також організація простору у таборах для біженців мають значний вплив на сприйняття формування ідентичності переміщених осіб.

Деякі дослідження демонструють, що значний вплив на самоідентифікацію вимушених переселенців також мають особливості

досвіду та процесів подачі заявки на отримання захисту. Як демонструє дослідження Бурнетт (2013), вимушені мігранти, які не мали досвіду проживання у таборах для біженців в очікуванні рішення про надання чи не надання захисту, а також були впевненими у майже гарантованому позитивному рішенні своєї заявки були певним чином дистанційованими від «традиційних» шляхів пошуку притулку, що відображалось у тому, що вони загалом не вважали (або вважали меншою мірою) та не називали себе «біженцями». У дослідженні Бурнетт представниками такої категорії переселенців були жительки та жителі країн близького сходу, які працювали у великих міжнародних компаніях, котрі повністю брали на себе їхній процес аплікації на отримання притулку в країнах Європи.

Подібна тенденція може бути актуальною і у випадку українських вимушених переселенців, зокрема в Шотландії, оскільки процес отримання необхідного юридичного статусу та умови проживання по приїзду у країну призначення відрізняються від тих, які можна вважати «типовими» умовами, у які потрапляють інші вимушені мігранти. По-перше, переважна більшість українців у Великій Британії (як і у країнах Європейського союзу) не отримує юридичний статус «біженця». Зокрема, британська влада активно заохочує вимушено переміщених українців не подавати заявки на отримання притулку (“asylum”) (UK Home Office, 2023), а натомість отримувати статус тимчасового захисту (за програмами Ukraine Family Scheme, Ukraine Sponsorship Scheme та Ukraine Extension Scheme), які надають дозвіл на проживання та роботу в країні, проте не надають юридичного статусу «біженця». Такі дозволи у більшості країн характеризуються як статус «тимчасового захисту», який раніше широко не застосовувався, а у Європейському союзі директива про надання статусу «тимчасового захисту» була введена в дію вперше з моменту її прийняття у 2001 році (Ciger, 2022).

По-друге, українські переселенці є дистанційованими від досвіду проживання у таборах для біженців, який є типовим для інших вимушених мігрантів. У випадку Шотландії, українці отримують призначене їм житло (яке забезпечують місцеві жителі або влада) ще до приїзду в країну призначення та не є змушеними перебувати у віддалених таборах для біженців, які у дослідженнях часто описують як «немісця» («non-places») (Papastergiadis, 2006, як цитовано у Brunett, 2013), підкреслюючи їх статус як проміжного пункту на території країни призначення біженців, який знаходиться у віддалених від інших населених пунктів районах та часто юридично не вважається частиною держав, на території яких він знаходиться (Brunett, 2013). Натомість, навіть досвід українців, яким все ж довелося провести певний час у місцях компактного проживання у Шотландії, все одно є значно більш відмінним від типового досвіду «біженців» – українським переселенцям, які не мали іншого житла на момент прибуття у Шотландію, селили у спеціально орендовані владою готелі та круїзні лайнери, які знаходились у великих містах (м. Единбург, м. Глазго) та надавали переселенцям безкоштовне проживання та харчування.

Тому досвід вимушених переселенців з України може бути не «типовим» досвідом, який описують дослідження вимушених переселенців з інших держав та регіонів, які проводились раніше, а являє собою особливий випадок, який характеризується як новими законодавчими, так і соціальними умовами, в яких перебувають вимушені переселенці.

1.3. Наявні дослідження вимушено переміщених українців закордоном

Протягом понад року з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну було опубліковано значну кількість досліджень, які фокусувались

на українцях, що виїжджали закордон у зв'язку з війною. Проте, більшість наявних на даний момент досліджень є не академічними публікаціями, а звітами та аналітичними записками державних, міжнародних та громадських організацій і аналітичних центрів. Специфіка виробників та очікуваних реципієнтів цих досліджень зумовлює тематики, які вони покривають. Більшість наявних досліджень українських переселенців закордоном фокусуються на питаннях соціальної адаптації переселенців у суспільствах країн, в які вони переїхали (Długosz et al., 2022, Lekkerkerker et al., 2023, Михайлишина et al., 2023, Філяк, 2022), їхнього психологічного стану та рівню стресу (Разумков Центр, 2022, Михайлишина et al., 2023), фінансового положення і гуманітарних потреб (Deloitte, 2023, Lekkerkerker et al., 2023, Філяк, 2022), а також перешкод з якими вони стикаються під час вимушеного переселення (Разумков Центр, 2022, Dudinska et al., 2022, Михайлишина et al., 2023, Філяк, 2022). Також деякі дослідження акцентували увагу на рівні готовності українців закордоном повертатись в Україну та умовах, необхідних для їхнього повернення (Філяк, 2022) і аналізували рівень консолідації спільноти українців закордоном.

Звіт за результатами дослідження, проведеного «Центром економічної стратегії» на початку 2023 року (Михайлишина et al., 2023) на основі опитування вимушено переміщених українців закордоном також робить спробу окреслити «соціальні портрети» українських переселенців. Методом кластерного аналізу автори змогли виділити 4 категорії, респонденти в яких змістовно відрізнялись мотивацією до виїзду закордон, рівнем адаптації в приймаючому суспільстві, фінансовим і гуманітарним становищем, а також планами щодо повернення в Україну. Перший кластер переселенців, який автори назвали «класичні біженці», переважно складався з людей, які жили у містах поза зоною бойових дій, проте потерпали від обстрілів. Ці люди є слабко адаптованими до життя у

приймаючому суспільстві і часто не володіють місцевою мовою, що ускладнює їхнє положення і негативно позначається на задоволеності життям закордоном. «Класичні біженці» найчастіше проживали у географічно близьких до України державах – Польщі та Чехії. Другий кластер, який виділяють автори – «квазітрудові мігранти» – найбільш адаптовані до суспільства приймаючих країн переселенці, які раніше жили чи працювали у цих країнах, або мають там близьких чи родичів. Такі переселенці рідше за інших потребували допомоги, частіше володіли місцевою мовою та оцінювали своє життя закордоном краще, ніж життя в Україні, через що є найменш готовими повертатись додому. Третій кластер автори узагальнили як «професіонали» – він складався з більш фінансово забезпечених переселенців, які працюють за власною спеціальністю у країні перебування, мають кращі, у порівнянні з іншими категоріями, умови життя, та є більш інтегрованими у місцеве суспільство. Останній кластер у дослідженні ЦЕС складався з людей, які виїхали з регіонів, в яких відбуваються інтенсивні бойові дії. Ці переселенці були найменш адаптованими до життя закордоном, проте висловлювали найбільшу готовність відвідувати адаптаційні курси та курси з вивчення мови і шукати роботу, оскільки найменше серед усіх чотирьох груп розглядають можливість повернення в Україну.

Дослідження психоемоційного стану українських переселенців, проведені як на початку повномасштабної війни (Разумков Центр, 2022, Dudinska et al., 2022), так і наприкінці 2022 та початку 2023 років (Михайлишина et al., 2023), демонструють високі рівні стресу та тривоги серед українців, які були вимушені залишити країну. Негативні переживання пов'язані з переживаннями про безпеку, втратою майна, здоров'я та життя близьких людей.

Також, дослідження демонструють, що ситуації, які провокують сильну емоційну реакцію у великих групах людей, таким чином формуючи колективну емоційну реакцію, призводять до підсилення ідентифікації з цією спільнотою (Sullivan, 2015). Дослідження, проведене у перші місяці повномасштабного вторгнення Росії в Україну (Van Assche, Amin & Abdelrahman, 2022) демонструє ефект, який мають колективні емоційні переживання на ідентичність на прикладі українського суспільства, яке перебуває у стані війни та післявоєнного суспільства Катару. Автори змогли підтвердити, що емоційні переживання спричинені війною сприяють підсиленню національної ідентифікації, проте їхні висновки мають значні обмеження через малий обсяг вибірки українців.

Оскільки надійні дані про кількість і розподіл українських переселенців за кордоном відсутні, зокрема через значну кількість таких переселенців, фрагментарність даних про них та динамічність переміщень, то основним актуальним обмеженням наявних кількісних досліджень українських вимушених переселенців за кордоном є неможливість використання випадкових вибірок, які можуть забезпечити репрезентативність опитувань. У переважній більшості таких досліджень збір даних проводився методом онлайн опитувань, а вибірка була сформована методом доступних випадків (Разумков Центр, 2022) або методом «снігової кулі» (Dudinska et al., 2022, Філяк, 2022). У дослідженні «Центру економічної стратегії» (Михайлишина et al., 2023) було зроблено спробу подолання цього обмеження – респондентів опитування було відібрано випадковим чином зі списку генеральної сукупності, який являв собою список користувачів одного з українських операторів мобільного зв'язку, які на момент проведення опитування перебували за кордоном (у роумінгу). Також для формування вибірки було застосовано географічні квоти за країнами перебування, які базувались на даних цього ж оператора щодо кількості абонентів

закордоном. Таке методологічне рішення є більшою мірою наближеним до забезпечення репрезентативності, ніж у інших дослідженнях, проте все одно не є репрезентативним всім вимушено переселеним українцям закордоном. Тому дані наявних кількісних досліджень вимушено переміщених українців закордоном варто сприймати як індикативні, а не такі, що є репрезентативними для цієї категорії українців.

Отже, в цьому розділі було розглянуто теоретичне підґрунтя досліджень ідентичності у сучасній соціології. Спираючись на теоретичні концепції Маккола і Сіммонса, Страйкера, Кулі, Гоффмана та Гідденса було визначено, що ідентичність являє собою набір значень, які людина приписує собі, або які їй приписує суспільство. Такий набір є радше фрагментарним, аніж цілісним, оскільки формується під впливом багатьох аспектів, таких як особисті характеристики, групи належності, соціальні статуси та ролі, тощо. Ця множина окремих ідентичностей засвоюється людиною в процесі соціалізації, та трансформується впродовж життя, постійно конструюючись в процесі соціальної взаємодії, формуючи особисту ідентичність, яка являє собою рефлексивно інтерпретований наратив людини про себе.

Поняття національної ідентичності було розглянуто в контексті концепції «уявних спільнот», запропонованої Бенедиктом Андерсоном, який трактує націю як соціально сконструйований феномен, на основі якого конструюються національні ідентичності. Такі національні ідентичності не є цілісними у есенціалістському розумінні, а є динамічними і залежними від контексту та соціальних умов. Також було визначено, що для конструювання національної ідентичності є важливим існування так званого «Іншого» – образ іншої національної спільноти, у відношенні до якої конструюється власна національна ідентичність шляхом символічного відмежування та визначення того, ким «не є» члени певної національної спільноти.

Далі у роботі було розглянуто сучасні дослідження ідентичності вимушених мігрантів та біженців. Згідно з результатами оглянутих досліджень, під час вимушеного переміщення, ідентичність таких мігрантів зазнає значних трансформацій, зокрема визначальними є такі етапи як 1) переїзд у країну, в якій людина планує шукати прихистку; 2) очікування

рішення про надання захисту у країні призначення; 3) отримання необхідних документів та юридичного статусу. Відірваність від звичного географічного простору, нові умови життя у місцях поселення та досвід переміщення є чинниками, які перевизначають ідентичність таких переселенців. Також, дослідження демонстрували, що вимушені переселенці, які сприймають свій досвід як відмінний від «типового», схильні меншою мірою ідентифікувати себе як біженців та/або вимушених переселенців, або ж не ідентифікувати зовсім, не зважаючи на їхній юридичний статус.

Також було систематизовано наявні дослідження українців, які були вимушені виїхати за кордон у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації в Україну у лютому 2022 року. Більшість наявних на момент написання роботи досліджень були звітами міжнародних організацій та аналітичних центрів. Дослідження розглядали процеси соціальної адаптації переселенців у країнах призначення, їхнього фінансового положення і гуманітарних потреб, психоемоційного стану та практичних перешкод, з якими вони стикаються під час переїзду та адаптації. Дослідження зазначали, що вимушено переміщені українці мають високі рівні стресу, та є різною мірою адаптовані в залежності від країни призначення. Автори одного з досліджень окреслюють чотири соціальні портрети переселенців за критеріями мотивації до виїзду, рівня адаптації в приймаючому суспільстві, фінансового становища та готовності до повернення в Україну, та доходять до висновку, що більш адаптовані переселенці мають меншу мотивацію до повернення, а переселенці з населених пунктів, що перебувають на лінії зіткнення, є найменш адаптованими та перебувають у більш скрутному становищі. Також, в процесі огляду досліджень вимушено переміщених українців, було визначено, що основним обмеженням більшості досліджень є

нерепрезентативність вибірок, яка зумовлена розосередженням українців у великій кількості країн та відсутністю надійних даних про кількість та демографічні дані таких переселенців.

РОЗДІЛ 2.

Національна ідентичність в спільноті вимушено переміщених українців у Шотландії

2.1. Методологія та дизайн дослідження ідентичності вимушено переміщених українців

Дослідження національної ідентичності вимушено переміщених українців у Шотландії складалось з двох послідовних етапів: кількісного та якісного. Кількісні дані було зібрано шляхом онлайн опитування з метою узагальненого опису національної ідентичності вимушено переміщених українців та її аспектів. В рамках якісного етапу було проведено напівструктуровані інтерв'ю з представниками української спільноти в Шотландії з метою отримання поглиблених даних про уявлення українців про власну національну ідентичність та українців, сприйняття та конструювання образів «іншого» і досвід взаємодії з місцевими жителями та українською спільнотою у Шотландії.

2.1.1. Методологія кількісного етапу

В рамках кількісного етапу дослідження було проведено опитування українців, які були вимушені виїхати закордон у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Оскільки поняття національної ідентичності неможливо виміряти напряму, то для її дослідження кількісними методами необхідно операціоналізувати цей теоретичний концепт та перевести його у набір анкетних запитань. Як вказують дослідження, національна ідентичність є відносинною та включає в себе когнітивні, афективні та нормативні елементи (Adams, 2009; Citrin & Sears, 2009; Tilly, 2005). Самоідентифікація та ідентифікація себе з певною спільнотою підвищує сприйняття подібності людини з іншими членами цієї спільноти та підвищує сприйняття

відмінностей з представниками спільноти, яка сприймається як «аут-група» (Latcheva, 2014). Низка варіантів операціоналізації національної ідентичності була використана у великих крос-культурних дослідницьких проектах, таких як Світове дослідження цінностей (World Values Survey) (WVS), Європейське дослідження цінностей (European Values Survey) (EVS), Євробарометр (Eurobarometer (EB)), Європейське соціальне дослідження (the European Social Survey (ESS)), та Міжнародна соціальна дослідницька програма (International Social Survey Programme (ISSP)). На основі класифікації Сіннотта (2006), в цих анкетах цих досліджень присутні три категорії шляхів операціоналізації:

- Ранжування категорій ідентифікації
- Оцінка близькості («відчуваю себе близьким/ою до ...»)
- Оцінка ідентифікації («належу до ...», «ідентифікую себе з ...», «думаю про себе як про ...»)

На основі аналізу зв'язку між цими трьома варіантами операціоналізації потягання національної ідентичності та набору залежних змінних, Сіннотт (2006) зазначає, що ранжування категорій ідентифікації є більш надійними, ніж оцінки близькості, які в свою чергу є надійнішими за оцінки ідентифікації.

Зважаючи на це, та на описані у Розділі 1 аспекти поняття ідентичності як множинної та ієрархічної, для цього дослідження було адаптовано запитання про три найважливіші для респондента категорії самоідентифікації, яке використовувалось у ISSP (2003) (Q1-Q3), у яких респондентам було запропоновано обрати три найважливіші категорії для їхньої самоідентифікації та блок запитань про зміст національної ідентичності, який використовувався у дослідженні Eurobarometer (2010) (Q4-Q18), у яких респондентам було запропоновано оцінити набір тверджень про критерії їхньої національної ідентифікації. Також до анкети було додано демографічні запитання про стать, вік, рівень освіти,

самооцінку матеріального добробуту на момент опитування і до початку повномасштабного вторгнення та населений пункт проживання, а також запитання про готовність взяти участі у напівструктурованих інтерв'ю з метою рекрутингу респондентів для якісного етапу дослідження. Повністю анкету опитування наведено у Додатку А.

Опитування було проведено методом онлайн-анкетування за допомогою сервісу Google Forms в лютому-березні 2023 року. Вибірка дослідження була сформована методом самовідбору шляхом поширення посилання на опитування в онлайн-спільнотах українських вимушених переселенців у Шотландії в месенджері Telegram. Для забезпечення відповідності розподілу за статтю у вибірці відповідному розподілу у генеральній сукупності було встановлено відповідні квоти (розподіл за статтю – єдині доступні демографічні дані стосовно вимушено переміщених Українців у Великій Британії, дані про віковий та географічний розподіл на момент написання роботи не були доступні). Обсяг вибірки склав 196 респондентів. Важливим обмеженням кількісного етапу цього дослідження є те, що вибірка не є репрезентативною для всієї спільноти українських переселенців у Шотландії. Повні таблиці з даними опитування наведено у Додатку Б.

2.1.2. Методологія якісного етапу

В рамках якісного етапу дослідження було проведено 16 напівструктурованих інтерв'ю з вимушено переміщеними українцями. Рекрутинг респондентів відбувався під час кількісного опитування – в кінці анкети опитування було додано можливість залишити контактні дані з метою участі у напівструктурованих інтерв'ю. Первинним критерієм відбору респондентів був факт їхнього переїзду в Шотландію саме у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в Україну, який відбувся не раніше

лютого 2022 року. Також у вибірці було забезпечено присутність респондентів, різних за ознаками статі, віку, статусу зайнятості та наявності досвіду проживання у місцях компактного проживання (МКП) українських переселенців. Таким чином, у якісному етапі дослідження взяли участь 11 жінок та 5 чоловіків, 7 з них проживали у МКП (готелі та лайнери, які влада Шотландії орендувала з метою надання житла українським переселенцям), 3 – у будинках або квартирах так званих «спонсорів» (місцеві жителі, які погодились надати житло українцям), і ще 6 – у орендованому житлі. 8 респондентів були працевлаштованими, 4 – не працювали і ще 4 – навчались (в університетах або проходили мовні чи професійні курси). Вік респондентів склав від 20 до 56 років. Детальні демографічні дані респондентів якісного етапу наведено у Таблиці 2.1.2.1.

Таблиця 2.1.2.1. Демографічні дані респондентів якісного етапу

№	Стать	Вік	Місто проживання	Статус зайнятості	Рівень освіти
1	Жіноча	43	Глазго	Не працює	Повна вища
2	Жіноча	39	Перт	Не працює, але шукає роботу	Повна вища
3	Жіноча	44	Стірлінг	Працює в Шотландії	Науковий ступінь
4	Чоловіча	20	Глазго	Навчається в Шотландії	Повна середня
5	Чоловіча	21	Глазго	Навчається в Шотландії	Повна середня
6	Жіноча	36	Перт	Навчається в Шотландії	Повна вища
7	Жіноча	22	Глазго	Не працює, але шукає роботу	Неповна вища
8	Чоловіча	29	Глазго	Працює дистанційно в Україні	Повна вища
9	Жіноча	35	Единбург	Працює в Шотландії	Повна вища
10	Жіноча	49	Данді	Працює в Шотландії	Середня спеціальна
11	Чоловіча	34	Единбург	Працює в Шотландії	Неповна вища
12	Жіноча	20	Единбург	Працює в Шотландії	Повна середня

13	Жіноча	56	Пейслі	Не працює	Повна вища
14	Чоловіча	24	Единбург	Навчається в Шотландії	Неповна вища
15	Жіноча	55	Единбург	Працює в Шотландії	Повна середня
16	Жіноча	36	Стірлінг	Працює в Шотландії	Повна вища

На основі огляду літератури і попередніх досліджень, наведеному у Розділі 1, було розроблено гайд для проведення напівструктурованих інтерв'ю на тему національної ідентичності. Гайд складався з чотирьох змістовних блоків, які містили орієнтовні запитання для розмови з інформантами.

Перший блок містив запитання про самоідентифікацію респондентів і складові їхньої ідентичності, а також про їхнє відчуття належності до українського народу та української спільноти у Шотландії. Цей блок надав можливість розглянути те, як респонденти себе ідентифікують, яке місце в їхній самоідентифікації займає національна ідентичність, а також уявлення про українську спільноту у Шотландії та наявність (чи відсутність) ідентифікації з нею.

Другий блок стосувався уявлень про українців, запитання цього блоку надавали можливість розглянути конструювання образу українців респондентами та те, яким елементам національної ідентичності вони надають більшу важливість. У більшості інтерв'ю перехід до запитань третього блоку відбувався органічно, оскільки респонденти на цьому етапі починали розглядати українців у порівнянні з представниками інших народів.

Третій блок гайду стосувався образу «іншого», запитання давали можливість розкрити, у якому протиставленні та у протиставленні з ким респонденти визначають образ українців.

Запитання останнього, четвертого блоку стосувались самооцінки важливості національної приналежності для респондентів, присутності національної ідентичності у повсякденних соціальних взаємодіях та практиках, а також змін у важливості та присутності ідентичності у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії. Повний гайд інтерв'ю наведено у Додатку В.

Для проведення інтерв'ю з респондентами було погоджено дату, час та формат інтерв'ю (онлайн або офлайн). 9 інтерв'ю було проведено офлайн у м. Глазго та м. Стірлінг, ще 7 інтерв'ю було проведено онлайн за допомогою сервісу Zoom. Інтерв'ю тривали від 27 до 57 хвилин, середня тривалість склала близько 37 хвилин. Всі респонденти були заздалегідь повідомлені про тему інтерв'ю, на початку інтерв'ю їм було повідомлено про конфіденційність даних та отримано згоду на проведення запису. Після проведення інтерв'ю записи було переведено у текстовий формат та видалено. Приклад транскрипту інтерв'ю наведено у Додатку Г.

Процес аналізу отриманих якісних даних було почато з відкритого кодування паралельно з проведенням інтерв'ю. Відповіді респондентів кодувались за тематиками їхньої самоідентифікації, образу українців, образу «іншого» та присутності національної ідентичності у повсякденних взаємодіях.

Після 14 інтерв'ю було прийнято рішення про досягнення точки насичення, оскільки за результатами первинного кодування даних 13-го і 14-го інтерв'ю не було ідентифіковано нових кодів, тому було проведено 2 додаткових інтерв'ю і закінчено збір даних.

На другому етапі аналізу було застосовано повторювані процедури осьового кодування, за якого отримані на першому етапі коди було співвіднесені між собою та укрупнені у ширші категорії, також було окреслено змістовні зв'язки між ними. Результати аналізу викладено у наступних підрозділах роботи.

2.2. Конструювання національної ідентичності в спільноті вимушено переміщених українців

2.2.1. Національна ідентичність в структурі самоідентифікації

За результатами аналізу даних напівструктурованих інтерв'ю з вимушено переміщеними українцями було визначено, що українська національність була однією з основних категорій, які вони використовували у наративах про себе. Паралельно з національною ідентифікацією, респонденти використовували акцентували увагу на таких аспектах ідентичності як їхня професійна належність або статус зайнятості (викладачка, HR-спеціалістка, лікарка, студент, активіст), сімейні статуси (мати), гендерні та сексуальні ідентичності (жінка, гей, тощо) і особисті якості та характеристики (працездатна особа, поліглот, водій, тощо). Можна стверджувати, що важливість української ідентичності для переселенців підкреслювалась її втіленням у повсякденних практиках та взаємодіях: респонденти зазначали, що про своє національне походження вони зазначають при знайомстві з новими людьми, демонструють її вивішуючи прапори з вікна будинку або автомобіля, тощо.

У кількісному опитуванні українських переселенців респондентам було задано запитання про три найважливіші категорії для їхньої самоідентифікації (ранжовані від найважливішої, до другої та до третьої за важливістю). Дані відповідей на ці запитання демонструють схожі тенденції на ті, які було зафіксовано під час якісних інтерв'ю (детальні дані наведено у Таблиці 2.2.1.1).

Таблиця 2.2.1.1. Розподіл відповідей на запитання про найбільш важливі категорії самоідентифікації (сортовано за спаданням, за частками відповідей на всі три запитання).

	Найбільш важлива	Друга за важливістю	Третя за важливістю	Загалом
Ваша національність	34,5%	36,1%	12,4%	83,0%
Статус вимушеного переселенця	8,2%	20,1%	29,4%	57,7%
Ваша нинішня або минула робота, статус зайнятості	24,7%	11,9%	14,4%	51,0%
Ваш соціальний клас	6,7%	3,1%	13,4%	23,2%
Країна/регіон, у якій ви проживаєте зараз	4,1%	8,8%	6,2%	19,1%
Ваш сімейний або шлюбний статус	7,2%	2,6%	8,2%	18,0%
Ваша релігійна приналежність	2,1%	8,2%	2,6%	12,9%
Ваша стать	7,2%	1,5%	3,6%	12,4%
Ваша вікова категорія	1,5%	2,6%	6,2%	10,3%
Ваша етнічна або расова належність	3,1%	2,1%	0,5%	5,7%
Політична партія, якій ви надасте перевагу	0,0%	2,6%	2,6%	5,2%
Нічого з перерахованого	0,5%	0,5%	0,5%	1,0%

Опитування демонструє, що для 34,5% опитаних переселенців їхня національність виступає найважливішою категорією для самоідентифікації, а загалом, 83% опитаних включили національну приналежність у три найбільш важливі категорії ідентичності. Також, 57,7% опитаних українців вказали статус вимушеного переселенця, як одну з трьох найважливіших категорій власної ідентичності. Проте, статус переселенця рідко був відмічений як найбільш важлива категорія (8,2%), проте його частіше зазначали як другий чи третій за важливістю аспект (20,1% та 29,4% відповідно). Також однією з найбільш важливих категорій

самоідентифікації переселенців була професійна ідентичність або ідентичність, пов'язана зі статусом зайнятості (студент, безробітний, тощо). Цю категорію як найважливішу для власної самоідентифікації вказали 24,7% опитаних, а загалом 57,7% обрали її як одну з трьох найважливіших.

2.2.2. Статус вимушених переселенців у ідентичності українців в Шотландії

На відміну від запитань про основні категорії самоідентифікації у кількісному опитуванні з закритим набором відповідей, у яких понад половину респондентів обрали статус вимушеного переселенця як одну з важливих категорій у їхніх уявленнях про себе, під час напівструктурованих інтерв'ю респонденти говорячи про себе неохоче згадували про власний статус вимушено переміщеної особи (вимушеного переселенця, біженця, тощо). Натомість, говорячи про своє положення у Шотландії респонденти висловлювали думки про те, що вони не є «біженцями» – серед пояснень відмови ідентифікувати себе як «біженців» респонденти переважно вказували на відмінність їхнього юридичного статусу на території Великої Британії (статус тимчасового захисту) від власне статусу біженця, а також проводили чітку межу розрізнення між собою та «справжніми біженцями». Така «неідентифікація» та дистанціювання не є несподіванкою, оскільки підтверджується результатами згаданих у Розділі 1 досліджень, зокрема наведеними у статті Бурнетт (2013), яка зазначала, що вимушено переміщені особи з «нетиповим» досвідом переміщення меншою мірою схильні ідентифікувати себе як власне «біженців», а у деяких випадках цілковито відмовляються від такої ідентифікації. В уявленнях українських переселенців про їхнє положення у Шотландії прослідковується образ «іншого» - «справжніх біженців», у опозиції до якого вони визначають

уявлення про власне соціально-економічного положення та який демонструє переконання про те ким вони не є.

«Я не люблю казати що я біженець в принципі в будь-якому... Я не дуже люблю користуватися будь-якими в принципі послугами які стосуються виключно біженців, тому що реально є люди які справжні біженці, які цього потребують більше ніж я» (Респондент 14, чоловік, 24 роки)

Описуючи образ «справжніх біженців» українські переселенці вбачали їх як людей які тікають від війн ризикованими шляхами, є неадаптованими до проживання у країні перебування, живуть у таборах для біженців, не мають роботи та живуть за рахунок державної допомоги. Також деякі учасники інтерв'ю зазначали що «справжні біженці» тікають від війни, оскільки втратили все і більше не матимуть змоги повернутись додому, а інші респонденти наголошували на значних культурних відмінностях «справжніх біженців» від суспільства країни, яка їх приймає (переважно маючи на увазі біженців з країн Близького Сходу та Африки).

«Мабуть, мені не хочеться себе так відчувати я себе. І до того ж, мені здається, в нас у культурі, принаймні в моїй голові, сформувалася така думка, що біженці - це люди які тікають від чогось дуже дуже поганого і не мають шансу повернутися. Тобто вони мають будувати своє майбутнє в іншій країні, а мені мабуть все ж таки не хотілося будувати своє майбутнє в іншій країні» (Респондент 2, жінка, 39 років)

Протиставляючи себе та «справжніх біженців», учасники інтерв'ю визначали образ вимушених переселенців з України як здебільшого самодостатніх мігрантів, які не потребують надмірної допомоги, є працевлаштованими та легко адаптуються до життя у місцевому суспільстві. Загалом, уявлення про вимушено переселених українців та їхній «небіженський» статус можна підсумувати цитатою однієї з респонденток – *«все не настільки погано»* – тобто, українці не бажають ідентифікувати себе як біженців через те, що вбачають власне соціальне та

економічне становище недостатньо скрутним для того щоб вважатись «справжніми біженцями».

«...Ти не знаходишся в скруті, ти знаходишся в якійсь-там безвиході. Наприклад, якщо там провести певну паралель з тими хто тікав Першу світову війну, Другу світову війну – багатенько про це читаю – то там була скрута, там якісь такі дуже надскладні ситуації. А у нас все не настільки погано...» (Респондент 1, жінка, 43 роки)

Також, небажання вимушено переміщених українців ідентифікувати себе як біженців було пов'язано зі сприйняттям цього статусу як стигматизуючого, що також пов'язано з описаним вище набором уявлень про «справжніх біженців», які передбачають переважною мірою негативно забарвлені та соціально несхвалювані характеристики:

*«Навіть страшно себе так називати, для мене це було б таке клеймо...»
(Респондент 12, жінка, 20 років)*

«Оскільки українці за законом тут біженцями не вважаються, то біженкою себе я і не вважаю, хоча відчувається певна другосортність в порівнянні з місцевими жителями... Маєш доводити що ти не якась бідна-нещасна, не якийсь біженець, а можеш принести користь у суспільстві» (Респондент 3, жінка, 44 роки)

У Таблиці 2.2.2.1 наведено бінарні опозиції характеристик, які українські переселенці у Шотландії використовували для конструювання образу «справжніх біженців» та образу українських вимушених переселенців у Шотландії.

Таблиця 2.2.2.1. Порівняння конструйованого образу українських переселенців у Шотландії та образу «справжніх біженців».

	Українські вимушені переселенці	«Справжні біженці»
Шлях до країни перебування	Комфортний транспорт, відсутність значних перешкод	Ризиковані маршрути та види транспорту, некомфортні умови
Культурні відмінності та адаптація	Незначні культурні відмінності, швидка адаптація, взаємодія з місцевою спільнотою	Інша культура, неадаптованість до місцевого суспільства, життя у закритій спільноті
Забезпечення засобів для існування	Працевлаштування, незначне полягання на підтримку з боку держави, задовільний рівень життя	Життя за рахунок соціальної допомоги, відсутність працевлаштування, низький рівень життя
Мотивація для переїзду	Міркування безпеки (лише у деяких випадках – пряма загроза життю), переїзд не був неминучим	Загроза життю, відсутність іншого виходу
Можливість повернення у країну походження	Повернення розглядається як можливе	Повернення розглядається як неможливе

Таким чином, українські вимушені переселенці визначали основні відмінності від «справжніх біженців» у способі життя, рівні адаптації та

культурних відмінностей від місцевого населення, а також в умовах та мотивації до переміщення. Також ключовим розрізненням були уявлення про відмінність досвіду переміщення та умов в країні походження – рівень небезпеки та гіпотетична можливість повернення додому.

2.2.3. Способи конструювання національної ідентичності вимушено переміщеними українцями

Серед уявлень вимушених переселенців про власну національну належність, українців та українськість було виділено два основні способи конструювання національної ідентичності, які були пов'язані з відмінними уявленнями про критерії належності до української нації, відмінним конструюванням межі між українцями в Україні та українцями, які були вимушені виїхати за кордон, а також різними наборами аспектів, які є важливими для їхньої національної ідентичності. Ці два способи конструювання ідентичності було категоризовано як «українці-представники» та «українці-переселенці». Національна ідентичність респондентів, яким був притаманний перший спосіб, більшою мірою була побудована виходячи з уявлення про їхнє перебування у Шотландії як тимчасове та у ролі представників України закордоном. Другій категорії, навпаки було більшою мірою притаманне уявлення про переїзд в Шотландію як більш перманентний, а національна ідентичність сприймалась у зв'язку з належністю до спільноти українців у Шотландії. Далі буде детально описано обидва способи конструювання ідентичності. Для ідентичності «українців-представників», як було зазначено вище, центральним було уявлення про роль «представника» України закордоном – людини, яка поширює інформацію про війну в Україні серед жителів країни, у якій вона перебуває, знайомить їх з українською культурою та всіляко сприяє формуванню позитивного іміджу України закордоном. З

цього уявлення також виходили переконання про таку інформаційну і представницьку діяльність як про імпліцитний обов'язок українців, які виїхали з країни.

«Ви закордоном... ви як представник міністерства закордонних справ... ви представляєте Українську державу на високому міжнародному рівні»

(Респондент 1, жінка, 43 роки)

Зважаючи на важливість інформування інших, респонденти, які демонстрували такий характер національної ідентичності, вважали важливим дотримання традицій і звичаїв. Респонденти зазначали, що вони не тільки самі долучались до відзначення традиційних українських свят (переважно релігійних – Покрова, Різдво, Великдень, також День незалежності), а і намагались залучити до таких святкувань і місцевих жителів. Деякі з цих респондентів зазначали, що важливість традиційних свят та звичаїв для них зросла після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну та після вимушеного переміщення закордон. Ще одним важливим аспектом, який є похідним від дискурсу представлення України закордоном, є набір уявлень про негативні риси українців. Респонденти, з негативною моральною оцінкою, вказували на випадки девіантної поведінки, «корисливить» та ще низку негативних якостей, які вони помічали серед співвітчизників закордоном у контексті формування негативного образу Українців, проте все одно вважали таких «порушників» частиною тієї ж спільноти, до якої належать і вони, не проводячи розрізнення між «правильними» та «неправильними» українцями.

«Коли ми жили тут в Единбурзі на лайнері, теж дуже багато наших які от з метою заробітчанства... ми три місяці жили на лайнері і ми шукали якісь інформацію варіанти як звідси з'їхати, де краще навчатися, де якісь умови де можна жити. І намагаєшся на цю тему спілкуватися, а всі кажуть «А й нам тут непогано. Ми живемо на лайнері, нас годують, ми не сплачуємо за житло, ми отримуємо там заробітну платню яку

складаємо в кобешку. А як закриють лайнер – ми повернемося додому і ми заробимо гроші»... Ну я вважаю що це не є дуже дуже добре. І це ж бачу не тільки я, це якби місцеві бачать! І оце не красить нас загалом як українців.» (респ1)

«Багато з наших не розуміють що вони тут представляють Україну... Я зараз живу в готелі, де поселили багато українців, і тут всюди зараз висять таблички про те як потрібно себе вести... Скажу так: коли я приїхав минулого року – цих табличок не було» (Респондент 8, чоловік, 29 років)

Зважаючи на фокус на формуванні певного образу українців у країні проживання, характерний для цього типу ідентичності, важливим аспектом була мова спілкування в публічному просторі. Респонденти зазначали, що для них спілкування саме українською мовою є обов'язковим атрибутом буття українцем, а російськомовні (принаймні, в публічному просторі) українці для них не сприймаються як «свої», або ж взагалі не сприймаються як такі, що належать до українців.

«Коли тут громадських місцях я чую українську мову – я можу посміхнутися цій людині, але коли я чую спілкування російською, і розумію що це наші, і, наприклад, я чую по розмові що людям потрібно допомога і вона там зорієнтуватися не може, а я знаю відповідь на це питання, але я от така нехороша українка – я відморожуюсь, проходжу мимо. Якщо б ви спілкувалися українською то я вам залюбки допомогла, свій до свого! Але я не відчуваю в російськомовних українцях от до кінця свого.» (Респондент 1, жінка, 43 роки)

Ще одним важливим аспектом такої ідентичності були уявлення про національну історію та їхня важливість. Респонденти, які демонстрували «представницьку» ідентичність вбачали такі події як радянська окупація України, Помаранчева революція, Революція гідності та, найбільшою

мірою, російсько-українська війна важливими «націєтворчими» чинниками.

Натомість, ідентичність «українців-переселенців» більшою мірою базувалась на уявленнях про спільний «національний характер» українців – спільні риси, ментальність та досвід. Респонденти, які демонстрували «переселенську» ідентичність меншою мірою акцентували увагу на історії України та традиціях, а більшою мірою на особистісних рисах, які притаманні українцям (наприклад, вміння єднатись та співчувати, допомагати один одному, практична хитрість, працьовитість, тощо), спільному досвіді та соціально-культурному контексті. Такі респонденти вбачали, що об'єднуючим чинником українців є саме спільна «ментальність», сформована проживанням в одній країні і відмінність від місцевих жителів, а також досвід перебування в умовах війни та вимушеного переміщення.

«Ну я більше тут спілкуюся з українцями... є кілька зокрема чатів українців в Глазго і українці в Шотландії, я знаю що такі чати є і в інших містах то я в принципі думаю що тут є вже спільнота, і я думаю що зараз якось не так сильно розділяються люди які приїхали за умовою що вони біженці з тим людьми які тут живуть вже давно і всі якось загально типу з'єдналися... як люди які тут прямо живуть на постійній основі» (Респондент 9, жінка, 35 років)

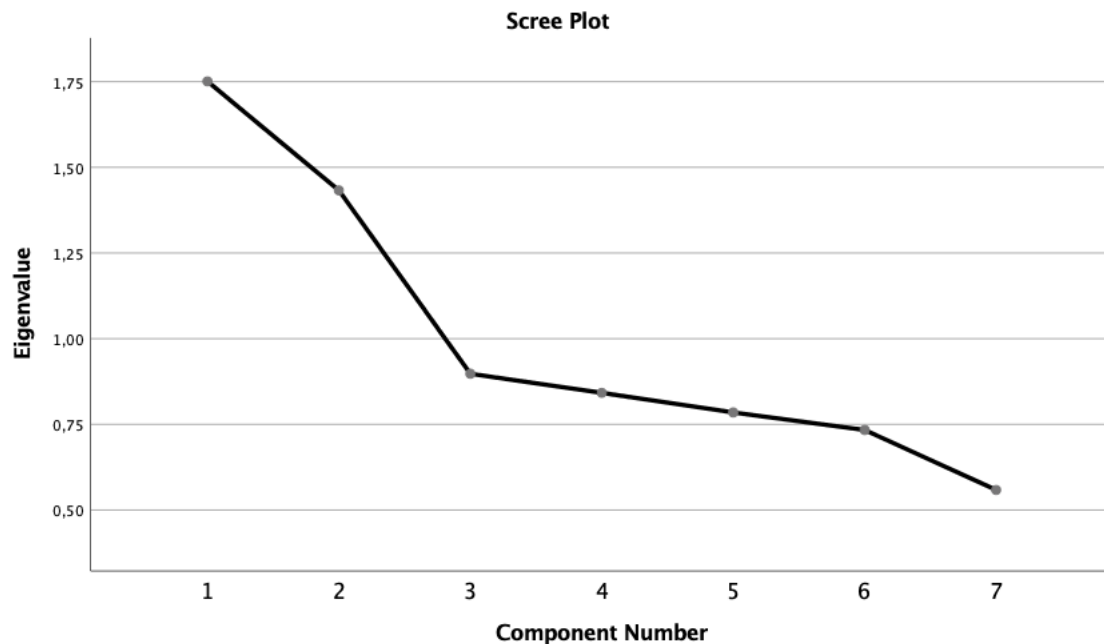
«Це всі прояви нашої сучасності в особливості там останні там 10-15 років, які на нас повпливали. Тобто тут і культура, і наша політика, політична культура, і наша економіка, соціо-економічні фактори от тут все-все це створює такий український контекст... Я вважаю що оцього українського контексту ми всі набули через те що ми всі живемо або жили в Україні дуже довгий там проміжок нашого життя всі разом, можна сказати що це типу як спільний досвід і спільний інформаційний і культурний і географічний простір» (Респондент 5, чоловік, 21 рік)

«Я народився в Україні і, головне, що я думаю як українець, бо я прожив більше частину життя в Україні. Тому я готовий в будь-який момент допомогти – я в принципі гарно розположен до будь-якого українця. Ну... не до будь-якого прямо... але типу до більшості.» (Респондент 11, чоловік, 34 роки)

Наявність подібних за змістом вимірів ідентичності демонструють дані кількісного опитування вимушено переміщених українців. Для аналізу структури національної ідентичності було використано блок запитань про чинники національної самоідентифікації (Q8_1 – Q8_13), у яких респонденти оцінювали твердження «Я почуваюсь українцем тому, що маю з іншими українцями спільні ...» за шкалою від 1 до 5, де 1 – зовсім не погоджуюсь, а 5 – цілком погоджуюсь.

В результаті, методом головних компонент (РСА) було виокремлено два компоненти. На рисунку 2.2.3.1 наведено візуалізацію власних значень компонент. Зважаючи на те, що дві компоненти мали власні значення більше ніж 1, та статистична значимість критерію Бартлета склала менше ніж 0,05, то було прийнято рішення про оптимальність такої моделі. Два компоненти кумулятивно описували 45,5% дисперсії змінних. Також, в процесі аналізу змінні з оцінками спільної мови, спільної правової системи, спільних прав та обов'язків, спільної економіки, спільної системи соціального забезпечення, спільної армії та спільних національних символів були виключені з моделі, оскільки вони продемонстрували низькі значення «спільності» (*communalities*) (менше, ніж 0,2).

Рис. 2.2.3.1. Власні значення компонентів

В результаті, компонент 1 був більшою мірою навантажений такими чинниками національної ідентичності, як спільна культура, звичаї і традиції, історія та доля народу, спільне відчуття національної гордості та спільний суверенітет і незалежність. В той час як другий компонент був навантажений такими аспектами як спільна національна ментальність, спільні географічні кордони та спільні предки. У таблицях 2.2.3.1 наведено коефіцієнти навантаження змінних на компоненти. Змінні з коефіцієнтами навантаження понад 0,2 у таблиці виділено жирним шрифтом.

Таблиця 2.2.3.1. Навантаження змінних в аналізі головних компонент

Змінна	Компонент 1	Компонент 2
Культура, звичаї та традиції	0,604	-0,085
Історія та доля	0,733	-0,185
Почуття національної гордості	0,683	-0,122
Суверенітет та незалежність	0,595	0,145
Національна ментальність	0,142	0,611
Географічні кордони	0,070	0,750
Спільні предки	0,062	0,645

Отримані компоненти є змістовно подібними до виокремлених на основі якісних інтерв'ю способів ідентичності вимушено переміщених українців. Перший компонент переважною мірою складається з тих концептів, які використовували респонденти, які конструювали ідентичність на основі уявлень про репрезентацію України закордоном – важливість культури та традицій і акцент на історії українського народу. В той час як другий компонент навантажений основною ідеєю другого способу конструювання ідентичності – уявлення про спільну ментальність та спільне соціальне і географічне походження.

2.2.4. Образи значимого «іншого» у конструюванні національної ідентичності вимушено переміщеними українцями

Також, під час аналізу даних напівструктурованих інтерв'ю з вимушено переміщеними українцями у Шотландії було виокремлено два шляхи конструювання протиставлення українців зі значимим "іншим" – у одному випадку значимим «іншим» виступали росіяни, у іншому – місцеві жителі Шотландії або узагальнений образ «європейців».

Перший з цих способів включав в себе образ росіян як значимого «іншого» у протиставленні з яким визначався образ українців. Цей шлях конструювання був найбільш очікуваним, зокрема через контекст російсько-української війни і географічну близькість двох держав. Також таке протиставлення було характерним і до початку війни, вже на початку 2000-х конструювання образу росії як значимого «іншого» в українському політичному дискурсі описував Тарас Кузьо (2001). Образ росіян в уявленнях українських переселенців, виступаючи свого роду негативним антиподом українців, переважною мірою складався з ідей про особистісні характеристики – егоїстичність, невміння співчувати, марнославство. Також респонденти вказували на діяльність російської пропаганди, «зомбованість» росіян, комформізм та відсутність у них власної думки. Виходячи з таких описів народу росії, українські переселенці акцентували увагу на здатності українців об'єднуватись заради спільної мети, особливо у часи негараздів, свободолюбивості та високому рівні громадянської свідомості серед населення. Також, деякі респонденти описували росіян як екзистенційну загрозу для українців. У Таблиці 2.2.4.1 наведено основні аспекти сприйняття образу росіян українськими переселенцями, відносно до яких вони формулюють уявлення про власну національну ідентичність.

Таблиця 2.2.4.1. Протиставлення образів українців та росіян в уявленнях українських вимушених переселенців

Українці	Росіяни
Готовність об'єднуватись заради спільної мети, готовність допомогти	Егоїстичність, відсутність вміння співчувати
Високий рівень національної та громадянської свідомості	Вплив пропаганди, «зомбованість», відсутність власної думки
Готовність боротись за свої інтереси, вирішувати проблеми	Схильність терпіти проблеми, а не вирішувати їх, комформізм

Проте, хоча образ росіян був присутнім у думках респондентів про національну ідентичність, він не був основним образом «іншого», відносно якого вони виражали уявлення про українців. У відповідях переселенців роль значимого «іншого» більшою мірою переносилась на місцевих жителів Шотландії, або ж на збірний образ європейців чи американців. В той час як образ росіян виявлявся менш значимим, а деякі учасники інтерв'ю навіть зазначали про схожість українців та росіян (з певною долею жалю), акцентуючи таким чином увагу на відмінностях українців і шотландців. Описані далі патерни переважною мірою стосувались власне шотландців, проте деякі з респондентів виражали подібні думки і загалом про жителів Західної Європи та Північної Америки (для опису яких один з респондентів використовував зневажливу назву «вестерни»).

Конструюючи образи місцевих жителів Шотландії та європейців, респонденти звертались не тільки до уявлень про особистісні характеристики народів (як у випадку з росіянами), а і до історичних, політичних та культурних відмінностей. Одним з основних мотивів в уявленнях про Шотландію було уявлення про стабільність соціально-

політичних умов в країні та високий рівень економічного розвитку. Відсутність значних політичних і економічних негараздів, воєн та інших потрясінь вбачалась причиною надмірної традиційності шотландського суспільства та відсутності розвитку. У протиставленні до цього респонденти акцентували увагу на історичних потрясіннях, які є важливою частиною української національної ідентичності (радянська окупація, війни та революції – зокрема сучасні Помаранчева революція та Революція гідності). Частина з них також акцентували увагу на інфантильності, лінивості та відсутності «життєвого досвіду» серед шотландців (або жителів Заходу загалом), та зазначали, що українці на противагу цьому є більш дорослою, консолідованою нацією, а історичні виклики які пережив народ є чинниками для розвитку. Один з респондентів описував ці відмінності як нерозуміння концепції свободи європейцями, оскільки вони сприймають свободу як дане, а не щось за що треба боротись та захищати. Цей аспект образу шотландців в уявленнях українських вимушених переселенців переважною мірою має негативне емоційне забарвлення та моральну оцінку.

«Ми завжди, з моменту народження, от всі Українці, які живуть і живі зараз з моменту народження вони тим або іншим чином боряться за різне: починаючи від побутового і закінчуючи зараз взагалі життям незалежної України і нашого народу, нашої нації. Це я апелюю до там до шотландців тих самих, до багатих «вестернів» – куди ми так всі прагнемо, до чого йдемо. Вони народжуються вже в успішних країнах, в них, попри те, що можуть бути там глобальні кризи, локальні кризи економічні, у них все одно все добре. У них все одно все працює так би мовити.» (Респондент 5, чоловік, 21 рік)

«Мені здається, що шотландці вони якісь ліниві, якимось їх нічого не цікавить у порівнянні з нами. А що їм... що їм метушитися? Що їм там кудись дьоргатися? Якщо в них все налагоджено, все століттями відпрацьовані механізми, дуже традиційна країна. Вибачте, а у нас 100 років останні все зламали, все переламали. Як-то кажуть –хребет був зламаний. ... У нас постійно виклики, з якими не стикаються інші, от чому кажуть загниваюча Європа... А ми просто не бачили ніколи такого життя спокійного, ми постійно за щось боремся ми постійно щось вигризаємо» (Респондент 1, жінка, 43 роки)

Проте, в той же час, низка ключових відмінностей в уявленнях респондентів сприймалась більш позитивно. Серед таких аспектів образу шотландців, які виражали респонденти, були культурні та ціннісні відмінності – такі як свобода самовираження, індивідуалізм, схильність до дотримання законів та верховенства права. Респонденти, які описували шотландців таким чином вказували, що українцям не вистачає подібних рис. Такі уявлення були більшою мірою пов'язані з ідентичністю «українців-переселенців», яка була сфокусована на уявленнях про українців як людей зі спільною «ментальністю».

Узагальнені основні протиставлені аспекти образів українців та шотландців в уявленнях українських вимушених переселенців наведено у Таблиці 2.2.4.2.

Таблиця 2.2.4.2. Протиставлення образів українців та шотландців в уявленнях українських вимушених переселенців

Українці	Шотландці
Значні економічні, соціальні та політичні виклики та трансформації протягом усієї історії народу	Відсутність значних соціальних, економічних чи політичних потрясінь за останнє століття
Радикальні зміни в суспільстві після набуття незалежності	Економічна, політична та соціальна стабільність
Швидкі темпи розвитку, інновацій в культурних і соціальних сферах	Традиційність, неготовність розвиватись
Працьовитість	Розслабленість, лінивість
Дорослий погляд на життя, небайдужість до інших	Інфантильність, відсутність «життєвого досвіду»
Соціальне неприйняття відмінностей	Свобода самовираження, індивідуалізм
Хитрість, вміння обходити закон за необхідності	Дотримання закону, верховенство права

Таким чином, можна підсумувати, що вимушено переміщені українці, перебуваючи у Шотландії, конструюють власну національну ідентичність та уявлення про українців у протиставленні з «традиційним» значимим «іншим» – росіянами, а також у протиставленні з образом шотландців, який стає більш актуальним через вимушене переміщення та досвід взаємодії з місцевими жителями Шотландії. Говорячи про шотландців, вимушено переміщені українці проводять розрізнення у культурних, нормативних і ціннісних вимірах, а також у протиставленні уявлень про історичний досвід двох народів.

Отже, за результатами аналізу даних напівструктурованих інтерв'ю та кількісного опитування було визначено, що вимушено переміщені українці надають значну важливість національній ідентичності в структурі своєї самоідентифікації, проте відмовляються ідентифікувати себе як біженців. Переселенці визначають свою ідентичність двома шляхами – або через уявлення про свою роль як представників України закордоном, або через уявлення про спільність ментальності та досвіду з іншими українцями. Також конструюють свою ідентичність у протиставленні з образами росіян або місцевих жителів – шотландців, проводячи розрізнення у нормативних, культурних та ціннісних вимірах.

ВИСНОВКИ

Отже, в першому розділі роботи було розглянуто теоретичне підґрунтя досліджень ідентичності у сучасній соціології. На основі теоретичного доробку Маккола, Сіммонса, Страйкера, Кулі, Гоффмана, Гідденса та Андерсона, було визначено, що ідентичність є динамічним набором значень, які людина приписує собі, або які приписує їй суспільство, які засвоюються нею в процесі соціалізації та трансформуються впродовж життя, в процесі соціальної взаємодії та рефлексивної інтерпретації цих значень. Національна ідентичність була визначена як уявлення про належність до соціально сконструйованої спільноти, є динамічною та залежною від соціальних умов. Важливим аспектом ідентичності було визначено її конструювання у протиставленні з образом так званого значимого «Іншого».

Далі у роботі було розглянуто сучасні дослідження ідентичності вимушених мігрантів та біженців. Згідно з результатами оглянутих досліджень, під час вимушеного переміщення, ідентичність таких мігрантів зазнає значних трансформацій, зокрема визначальними є такі етапи як 1) переїзд у країну, в якій людина планує шукати прихистку; 2) очікування рішення про надання захисту у країні призначення; 3) отримання необхідних документів та юридичного статусу. Відірваність від звичного географічного простору, нові умови життя у місцях поселення та досвід переміщення є чинниками, які перевизначають ідентичність таких переселенців. Також, дослідження демонстрували, що вимушені переселенці, які сприймають свій досвід як відмінний від «типового», схильні меншою мірою ідентифікувати себе як біженців та/або вимушених переселенців, або ж не ідентифікувати зовсім, не зважаючи на їхній юридичний статус.

Також було систематизовано наявні дослідження українців, які були вимушені виїхати за кордон у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації в Україну у лютому 2022 року. Більшість наявних на момент написання роботи досліджень були звітами міжнародних організацій та аналітичних центрів. Дослідження розглядали процеси соціальної адаптації переселенців у країнах призначення, їхнього фінансового положення і гуманітарних потреб, психоемоційного стану та практичних перешкод, з якими вони стикаються під час переїзду та адаптації. Дослідження зазначали, що вимушено переміщені українці мають високі рівні стресу, та є різною мірою адаптовані в залежності від країни призначення. Автори одного з досліджень окреслюють чотири соціальні портрети переселенців за критеріями мотивації до виїзду, рівня адаптації в приймаючому суспільстві, фінансового становища та готовності до повернення в Україну, та доходять до висновку, що більш адаптовані переселенці мають меншу мотивацію до повернення, а переселенці з населених пунктів, що перебувають на лінії зіткнення, є найменш адаптованими та перебувають у більш скрутному становищі. Також, в процесі огляду досліджень вимушено переміщених українців, було визначено, що основним обмеженням більшості досліджень є нерепрезентативність вибірок, яка зумовлена розосередженням українців у великій кількості країн та відсутністю надійних даних про кількість та демографічні дані таких переселенців.

За результатами аналізу даних напівструктурованих інтерв'ю та кількісного опитування було визначено, що національна ідентичність займає центральне положення в самоідентичності вимушено переміщених українців у Шотландії. Також важливим аспектом ідентичності переселенців виступає їхнє перебування закордоном. Проте, у наративах респондентів про їхній статус в Шотландії було зафіксовано уявлення про

«справжніх біженців», з якими вони себе протиставляли, відмежовуючись і визначаючи себе як «не біженців». В той час як, образ «справжніх біженців», від якого відмежовувались українські переселенці, складався з уявлень про скрутне положення таких людей, низький рівень їхньої адаптації у приймаючому суспільстві, стигматизованих та девіантних характеристик.

Щодо ж національної ідентичності вимушено переміщених українців, було виокремлено два шляхи її конструювання у зв'язку з досвідом вимушеного переміщення та проживання за кордоном. Для одного з шляхів центральним було уявлення про роль переселенців як про «представників» України за кордоном, з якого випливала важливість традицій, звичаїв, культури та історії для української ідентичності. Другий шлях конструювання національної ідентичності характеризувався центральними уявленнями про українців, як про спільноту людей зі спільною ментальністю та спільним досвідом переселення. Змістовно подібні виміри було також виокремлено у даних кількісного опитування – один з вимірів був навантажений такими концептами як культура і звичаї, історія, національна гордість, а другий – національна ментальність, спільна географія проживання та спільні предки. Також шляхом аналізу було виокремлено способи визначення образу «Іншого» у конструюванні національної ідентичності. Українські переселенці конструювали власну ідентичність у протиставленні з образом росіян, або з образом місцевих жителів, проводячи розрізнення у культурних, нормативних та ціннісних вимірах.

Загалом, дане дослідження являє собою спробою опису процесів конструювання та трансформації ідентичності серед представників конкретної спільноти українських вимушених переселенців за кордоном. В роботі було окреслено потенційні шляхи трансформації національної

ідентичності та її інтеграції з ідентичністю переселенця. Результати наведені у роботі можуть бути корисними для розробки інформаційних кампаній та/або політик, спрямованих на консолідацію українських спільнот закордоном з метою відстоювання інтересів України, а також заохочення зовнішньо переміщених українців до повернення в Україну після закінчення війни. Подальші напрямки досліджень можуть включати дослідження інших спільнот вимушено переміщених українців задля перевірки валідності наведених у цій роботі результатів, а також дослідження, спрямовані на подолання обмеження нерепрезентативності вибірок у дослідженнях вимушених переселенців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Burke, P. (2020). Identity. In P. Kivisto (Ed.), *The Cambridge Handbook of Social Theory* (pp. 63-78). Cambridge: Cambridge University Press.
doi:10.1017/9781316677452.005
- Kuzio, T. (2001). Identity and Nation-Building in Ukraine: Defining the 'Other.' *Ethnicities*, 1(3), 343–365.
<https://doi.org/10.1177/146879680100100304>
- Stryker, Sheldon. 1968. "Identity Salience and Role Performance." *Journal of Marriage and the Family* 4: 558–64.
- Stryker, Sheldon. 2002 [1980]. *Symbolic Interactionism: A Social Structural Version*. Caldwell, NJ: The Blackburn Press.
- Blumer, Herbert. 1962. "Society as Symbolic Interaction." In Arnold M. Rose (ed.), *Human Behavior and Social Processes* (pp. 179–192). Boston, MA: Houghton Mifflin Co.
- Blumer, Herbert. 1969. *Symbolic Interactionism*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- McCall, George J., and J. L. Simmons. 1966. *Identities and Interactions*. New York: The Free Press.
- Mead, George H. 1934. *Mind, Self, and Society*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Burke, Peter J., and Donald C. Reitzes. 1980. "College Student Identity: Measurement and Implications." *Pacific Sociological Review* 23: 46–66.
- Gecas, V. (1982). The self-concept. *Annual Review of Sociology*, 8, 1-33.
- Burke, P.J. and Stets, J.E. (2009). *Identity Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Hogg, M.A. and Reid, S.A. (2006). Social identity, self-categorization, and the communication of group norms. *Communication Theory*, 16(1), 7-30.

- Stryker, S. (1968). Identity salience and role performance: The relevance of symbolic interaction theory for family research. *Journal of Marriage and Family*, 30(4), 558-64.
- Stryker, S. and Serpe, R.T. (1982). Commitment, identity salience, and role behavior: Theory and research example. In W. Ickes and E.S. Knowles (eds), *Personality, Roles, and Social Behavior*. New York: Springer, 199-218.
- Cooley, C.H. (1964). *Human Nature and the Social Order*. Piscataway, NJ: Transaction Publishers.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, NY: Doubleday.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Redwood City, CA: Stanford University Press.
- UK Home Office (2023). Statistics on Ukrainians in the UK. [online] GOV.UK. Available at: <https://www.gov.uk/government/statistics/immigration-system-statistics-year-ending-december-2022/statistics-on-ukrainians-in-the-uk#asylum-applications-from-ukraine-nationals> [Accessed 5 May 2023].
- Ciger, M. I. (2022). Reasons for the Activation of the Temporary Protection Directive in 2022: A Tale of Double Standards. ASILE. <https://www.asileproject.eu/reasons-for-the-activation-of-the-temporary-protection-directive-in-2022-a-tale-of-double-standards/>
- Разумков Центр. (2022). Українські біженці: настрої та оцінки. In <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>

- Długosz, P., Kryvachuk, L., & Izdebska-Długosz, D. (2022). Uchodźcy wojenni z Ukrainy– życie w Polsce i plany na przyszłość. Academicon.
<https://doi.org/10.52097/acapress.9788362475971>
- Deloitte. (2023). Настрої українських біженців.
https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/UKRAINIAN_Deloitte_Refugee_Pulse_Report.pdf
- Lekkerkerker, N., van Glabbeek, N., & Mohamed, C. (2023). Hidden Hardship: 1 Year Living in Forced Displacement for Refugees from Ukraine. In nrc.no. Norwegian Refugee Council.
<https://www.nrc.no/globalassets/pdf/reports/hidden-hardship/hidden-hardship-1-year-living-in-forced-displacement-for-refugees-from-ukraine.pdf>
- Dudinska, G., Michou, H., & Mohamed, C. (2022). Ukrainian Homecoming: A Study of Refugee Returns from Poland. In nrc.no. Norwegian Refugee Council. https://www.nrc.no/globalassets/pdf/reports/ukrainian-homecoming/final-nrc-ceero-returns-survey_ukraine_poland_05092022.pdf
- UNHCR. (2023, May 2). Ukraine Refugee Situation. Data.unhcr.org; UNHCR. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
- Філяк, С. (2022). Потреби, умови перебування та емоційний стан людей, які були змушені виїхати з України через повномасштабне вторгнення росії (І. Волосевич, Ed.).
https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/229/Main_report_refugees_1_06.pdf
- Sullivan, G. B. (2015). Collective emotions. *Social and Personality Psychology Compass*, 9(8), 383-393.
- Brun, C. 2001. Reterritorializing the Relationship Between People and Place in Refugee Studies. *Geografiska Annaler* 83B: 15-25.

- Griffiths, P. 2001. Counseling asylum seekers and refugees: a study of Kurds in early and later stages of exile. *European Journal of Psychotherapy, Counseling & Health* 4 (2): 293- 313.
- Holt, M. 2007. The Wives and Mothers of Heroes: Evolving Identities of Palestinian Refugee Women in Lebanon. *Journal of Development Studies* 43 (2): 245-264.
- Capo Zmegac, J. 2007. *Strangers Either Way: The Lives of Croatian Refugees in their New Home*. New York: Berghahn Books.
- Hein, J. 1993. Refugees, Immigrants, and the State. *Annual Review of Sociology* 19: 43-59.
- Sen, A. 2006. *Identity and violence: the illusion of destiny*. London: Allen Lane.
- Penn, E.M. 2008. Citizenship vs. ethnicity: the role in institutions in shaping identity choice. *The Journal of Politics* 70 (4): 956-973.
- Mutanen, A. 2010. About the Notion of Identity. *Limes* 3 (1): 28-38.
- Kuus, M. 2007. Ubiquitous identities and elusive subjects: puzzles from Central Europe. *Transactions of the Institute of British Geographers* 32: 90-101.
- Pani, N. 2011. Identity and political choice: the co-existence of singular affiliation politics and pluralism. *Contemporary Politics* 17 (1): 35-52.
- Adams, L. L. (2009). Techniques for measuring identity in ethnographic research. In R. Abdelal, Y. M. Herrera, A. I. Johnston, & R. McDermott (Eds.), *Measuring identity. A guide for social scientists* (pp. 316–341). Cambridge: Cambridge University Press.
- Citrin, J., & Sears, D. O. (2009). Balancing national and ethnic identities. The psychology of *E pluribus Unum*. In R. Abdelal, Y. M. Herrera, A. I. Johnston, & R. McDermott (Eds.), *Measuring identity. A guide for social scientists* (pp. 145–174). Cambridge: Cambridge University Press.

- Sinnott, R. (2006). An evaluation of the measurement of national, subnational and supranational identity in crossnational surveys. *International Journal of Public Opinion Research*, 18, 211–223.
- Tilly, C. (2005). *Identities, boundaries, and social ties*. Boulder, CO: Paradigm Publishers.
- Eurobarometer. (2010). *Eurobarometer 73.3 questionnaire*. Gesis.
http://info1.gesis.org/dbksearch/file.asp?file=ZA5233_cdb.pdf
- ISSP. (2003). *ISSP 2003 - "National Identity II" source questionnaire* .
 Www.gesis.org. <https://www.gesis.org/en/issp/modules/issp-modules-by-topic/national-identity/2003>
- Duara, P. (1996) 'Historicizing National Identity, or Who Imagines What and When', in G. Eley and R.G. Suny (eds) *Becoming National: A Reader*, pp. 151–178. New York: Oxford University Press.
- Neumann, I.B. (1993) 'Russia as Central Europe's Constituting "Other" ', *East European Politics and Society* 7(2): 349–369.
- Young, I.M. (1997) 'Together in Difference: Transforming the Logic of Group Political Conflict', in W. Kymlicka (ed.) *The Rights of Minority Cultures*, pp. 155–178. Oxford: Oxford University Press.

ДОДАТКИ

Додаток А. Анкета кількісного опитування

Вітаю, мене звуть Михайло, я є студентом магістратури з соціології в Києво-Могилянській академії. В рамках своєї дипломної роботи проводжу дослідження національної ідентичності українців, які переїхали в Шотландію у зв'язку повномасштабним вторгненням РФ в Україну. Прошу вас приділити близько 15 хвилин свого часу та пройти дане опитування. Опитування включатиме в себе запитання про ваші погляди на національну ідентичність та загальні демографічні дані.

Ваші відповіді є повністю анонімними та будуть проаналізовані та представлені лише в узагальненому вигляді.

D1. Будь-ласка, вкажіть вашу стать	1. Чоловіча 2. Жіноча
D2. Вкажіть ваш вік	_____
D.3 Чи ви зараз проживаєте у Шотландії, та переїхали сюди у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ в Україну?	1. Так 2. Ні
D4. Будь-ласка, вкажіть в якому місті/регіоні ви проживаєте?	1. Глазго 2. Единбург 3. Данді 4. Інвернес 5. Абердин 6. Перт 7. Стірлінг 8. Пейслі 9. Інше _____
Q1. Ми всі є частинами різних груп та спільнот. Якісь з них є більшою мірою важливими для нас, а якісь	1. Ваша нинішня або минула робота (або статус домогосподині/домогосподаря)

меншою. Загалом, що з перерахованого нижче є НАЙБІЛЬШ важливим для вас, коли ви думаєте про те ким ви є?	2. Ваша етнічна або расова належність, Ваша стать 3. Ваша вікова категорія (молодь, людина середнього віку, людина похилого віку, тощо) 4. Ваша релігійна приналежність (або атеїзм чи агностицизм) 5. Політична партія (група, рух), якій ви надаєте перевагу 6. Ваша національність 7. Ваш сімейний або шлюбний статус (бути чоловіком/дружиною, батьком/мамою, братом/сестрою тощо) 8. Ваш соціальний клас (середній, вищий, нижчий, робочий клас або подібні категорії) 9. Країна/регіон, у якій ви проживаєте зараз 10. Статус вимушеного переселенця 11. Нічого з перерахованого
Q2. А що з перерахованого нижче є на ДРУГОМУ місці за важливістю для вас, коли ви думаєте про те ким ви є?	1. Ваша нинішня або минула робота (або статус домогосподині/домогосподаря) 2. Ваша етнічна або расова належність, Ваша стать 3. Ваша вікова категорія (молодь, людина середнього віку, людина похилого віку, тощо) 4. Ваша релігійна приналежність (або атеїзм чи агностицизм) 5. Політична партія (група, рух), якій ви надаєте перевагу 6. Ваша національність 7. Ваш сімейний або шлюбний статус (бути чоловіком/дружиною,

	батьком/мамою, братом/сестрою тощо) 8. Ваш соціальний клас (середній, вищий, нижчий, робочий клас або подібні категорії) 9. Країна/регіон, у якій ви проживаєте зараз 10. Статус вимушеного переселенця 11. Нічого з перерахованого
Q3. А що з перерахованого нижче є на ТРЕТЬОМУ місці за важливістю для вас, коли ви думаєте про те ким ви є?	1. Ваша нинішня або минула робота (або статус домогосподині/домогосподаря) 2. Ваша етнічна або расова належність, Ваша стать 3. Ваша вікова категорія (молодь, людина середнього віку, людина похилого віку, тощо) 4. Ваша релігійна приналежність (або атеїзм чи агностицизм) 5. Політична партія (група, рух), якій ви надаєте перевагу 6. Ваша національність 7. Ваш сімейний або шлюбний статус (бути чоловіком/дружиною, батьком/мамою, братом/сестрою тощо) 8. Ваш соціальний клас (середній, вищий, нижчий, робочий клас або подібні категорії) 9. Країна/регіон, у якій ви проживаєте зараз 10. Статус вимушеного переселенця 11. Нічого з перерахованого
Q4. Також, для людей можуть бути важливими різні речі чи почуття для того щоб вони відчували приналежність до	1. Спільну культуру, звичаї та традиції 2. Спільну мову 3. Спільних предків 4. Спільну історію та долю

певної нації. Наскільки ви погоджуєтесь з такими твердженнями: Я почуваюсь українцем, тому що я маю з іншими українцями... Надайте відповідь за шкалою від 1 до 5, де 1 – зовсім не погоджуюсь, а 5 – повністю погоджуюсь	5. Спільну політичну та правову систему 6. Спільні права та обов'язки 7. Спільну систему соціального забезпечення (пенсійна система, система пільг) 8. Спільну національну економіку 9. Спільну армію 10. Спільні кордони 11. Спільне почуття національної гордості 12. Спільну незалежність та суверенітет 13. Спільну національну ментальність 14. Спільні національні символи (прапор, герб, гімн та інші)
D5. Який ваш основний поточний статус зайнятості? Якщо підходять декілька варіантів, будь-ласка, оберіть той, який є для вас найбільш пріоритетним	1. Працюєте в Шотландії 2. Працюєте дистанційно в Україні 3. Не працюєте, але шукаєте роботу в країні перебування 4. Не працюєте, але шукаєте дистанційну роботу в Україні 5. Не працюєте та не шукаєте роботу 6. Навчаєтесь в Шотландії 7. Навчаєтесь дистанційно в Україні 8. Інше _____
D6. Який ваш рівень освіти?	1. Базова середня 2. Повна середня 3. Середня спеціальна 4. Неповна вища 5. Повна вища 6. Науковий ступінь
D7. Яке з тверджень найкраще описує фінансовий стан вашої сім'ї зараз?	1. Нам не вистачало грошей навіть на їжу 2. Нам вистачало грошей на їжу, але купувати одяг було важко

	3. Нам вистачало грошей на їжу, одяг і ми могли дещо відкладати, але цього не вистачало, щоб купувати дорогі речі (такі як холодильник або телевізор) 4. Ми могли дозволити собі купувати деякі коштовні речі (такі як телевізор або холодильник) 5. Ми могли дозволити собі купити все, що захочемо
D8. А яке з тверджень найкраще описує фінансовий стан вашої сім'ї до початку повномасштабного вторгнення?	1. Нам не вистачало грошей навіть на їжу 2. Нам вистачало грошей на їжу, але купувати одяг було важко 3. Нам вистачало грошей на їжу, одяг і ми могли дещо відкладати, але цього не вистачало, щоб купувати дорогі речі (такі як холодильник або телевізор) 4. Ми могли дозволити собі купувати деякі коштовні речі (такі як телевізор або холодильник) 5. Ми могли дозволити собі купити все, що захочемо
R1. Чи мали б ви змогу взяти участь у інтерв'ю?	1. Так 2. Ні
R2. Якщо ви згодні взяти участь у інтерв'ю, залиште будь-ласка ваші контакти і я зв'яжусь з вами з деталями: Можете вказати телефон, Telegram, Viber, Whatsapp, електронну пошту або будь-який інший зручний для вас шлях комунікації.	

Контактні дані ні в якому разі не будуть передані третім особам та будуть використані виключно для зв'язку з вами з метою організації інтерв'ю	
---	--

Додаток Д. Таблиці за результатами кількісного опитування

			Стать		Вік				
		Загалом	Жіноча	Чоловіча	18-29	30-39	40-49	50-59	60+
Стать	Жіноча	72,2%	100,0%	0,0%	75,9%	67,7%	82,4%	55,6%	0,0%
	Чоловіча	27,8%	0,0%	100,0%	24,1%	32,3%	17,6%	44,4%	100,0%
Вік	18-29	40,7%	42,9%	35,2%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	30-39	32,0%	30,0%	37,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	40-49	17,5%	20,0%	11,1%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%
	50-59	9,3%	7,1%	14,8%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%
	60+	0,5%	0,0%	1,9%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Місто проживання	Единбург	43,3%	40,7%	50,0%	46,8%	33,9%	50,0%	50,0%	0,0%
	Глазго	21,1%	22,1%	18,5%	26,6%	12,9%	11,8%	38,9%	100,0%
	Пейслі	4,6%	5,0%	3,7%	2,5%	11,3%	0,0%	0,0%	0,0%
	Абердин	7,2%	7,1%	7,4%	2,5%	14,5%	8,8%	0,0%	0,0%
	Стірлінг	5,7%	5,7%	5,6%	5,1%	8,1%	5,9%	0,0%	0,0%
	Перт	6,7%	7,1%	5,6%	3,8%	11,3%	8,8%	0,0%	0,0%
	Данді	4,6%	4,3%	5,6%	6,3%	3,2%	5,9%	0,0%	0,0%
	Інше	6,7%	7,9%	3,7%	6,3%	4,8%	8,8%	11,1%	0,0%
Загалом, що з перерахованого нижче є НАЙБІЛЬШ важливим для вас, коли ви	Статус вимушеного переселенця	8,2%	9,3%	5,6%	7,6%	4,8%	8,8%	22,2%	0,0%
	Ваша стать	7,2%	7,9%	5,6%	10,1%	3,2%	2,9%	16,7%	0,0%
	Ваша національність	34,5%	33,6%	37,0%	26,6%	41,9%	35,3%	38,9%	100,0%
	Ваш сімейний або шлюбний статус	7,2%	7,9%	5,6%	2,5%	8,1%	14,7%	11,1%	0,0%
	Ваш соціальний клас	6,7%	6,4%	7,4%	10,1%	4,8%	2,9%	5,6%	0,0%

думаєте про те ким ви є?	Країна/регіон, у якій ви проживаєте зараз	4,1%	2,1%	9,3%	2,5%	3,2%	8,8%	5,6%	0,0%
	Ваша нинішня або минула робота	24,7%	25,7%	22,2%	30,4%	25,8%	23,5%	0,0%	0,0%
	Ваша релігійна приналежність	2,1%	2,1%	1,9%	1,3%	3,2%	2,9%	0,0%	0,0%
	Ваша вікова категорія	1,5%	1,4%	1,9%	3,8%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	Ваша етнічна або расова належність	3,1%	2,9%	3,7%	3,8%	4,8%	0,0%	0,0%	0,0%
	Нічого з перерахованого	0,5%	0,7%	0,0%	1,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	Політична партія, якій ви надаєте перевагу	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
А що з перерахованого нижче є на ДРУГОМУ місці за важливістю для вас, коли ви думаєте про те ким ви є?	Статус вимушеного переселенця	20,1%	17,9%	25,9%	12,7%	22,6%	29,4%	27,8%	0,0%
	Ваша стать	1,5%	2,1%	0,0%	2,5%	0,0%	2,9%	0,0%	0,0%
	Ваша національність	36,1%	35,7%	37,0%	41,8%	33,9%	26,5%	38,9%	0,0%
	Ваш сімейний або шлюбний статус	2,6%	1,4%	5,6%	0,0%	6,5%	2,9%	0,0%	0,0%
	Ваш соціальний клас	3,1%	2,9%	3,7%	6,3%	1,6%	0,0%	0,0%	0,0%
	Країна/регіон, у якій ви проживаєте зараз	8,8%	11,4%	1,9%	11,4%	8,1%	8,8%	0,0%	0,0%
	Ваша нинішня або минула робота	11,9%	12,9%	9,3%	11,4%	14,5%	5,9%	16,7%	0,0%
	Ваша релігійна приналежність	8,2%	8,6%	7,4%	2,5%	8,1%	20,6%	11,1%	0,0%
	Ваша вікова категорія	2,6%	0,7%	7,4%	5,1%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	Ваша етнічна або расова належність	2,1%	2,1%	1,9%	2,5%	1,6%	2,9%	0,0%	0,0%
	Нічого з перерахованого	0,5%	0,7%	0,0%	1,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%

	Політична партія, якій ви надасте перевагу	2,6%	3,6%	0,0%	2,5%	3,2%	0,0%	5,6%	0,0%
А що з перерахованого нижче є на ТРЕТЬОМУ місці за важливістю для вас, коли ви думаєте про те ким ви є?	Статус вимушеного переселенця	29,4%	28,6%	31,5%	30,4%	33,9%	17,6%	27,8%	100,0%
	Ваша статъ	3,6%	4,3%	1,9%	7,6%	0,0%	2,9%	0,0%	0,0%
	Ваша національність	12,4%	11,4%	14,8%	11,4%	9,7%	23,5%	5,6%	0,0%
	Ваш сімейний або шлюбний статус	8,2%	6,4%	13,0%	1,3%	17,7%	8,8%	5,6%	0,0%
	Ваш соціальний клас	13,4%	15,0%	9,3%	15,2%	8,1%	17,6%	16,7%	0,0%
	Країна/регіон, у якій ви проживаєте зараз	6,2%	7,1%	3,7%	8,9%	6,5%	2,9%	0,0%	0,0%
	Ваша нинішня або минула робота	14,4%	15,0%	13,0%	11,4%	17,7%	11,8%	22,2%	0,0%
	Ваша релігійна приналежність	2,6%	1,4%	5,6%	1,3%	1,6%	5,9%	5,6%	0,0%
	Ваша вікова категорія	6,2%	6,4%	5,6%	8,9%	3,2%	0,0%	16,7%	0,0%
	Ваша етнічна або расова належність	0,5%	0,7%	0,0%	0,0%	0,0%	2,9%	0,0%	0,0%
	Нічого з перерахованого	0,5%	0,7%	0,0%	0,0%	0,0%	2,9%	0,0%	0,0%
	Політична партія, якій ви надасте перевагу	2,6%	2,9%	1,9%	3,8%	1,6%	2,9%	0,0%	0,0%
Який ваш основний поточний статус зайнятості?	Працюєте в Шотландії	33,5%	35,0%	29,6%	27,8%	43,5%	44,1%	5,6%	0,0%
	Працюєте дистанційно в Україні	16,5%	15,7%	18,5%	24,1%	14,5%	11,8%	0,0%	0,0%
	Навчаєтесь в Шотландії	16,0%	17,9%	11,1%	35,4%	1,6%	5,9%	0,0%	0,0%
	Навчаєтесь дистанційно в Україні	2,6%	2,9%	1,9%	6,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	Не працюєте та не шукаєте роботу	10,8%	7,9%	18,5%	1,3%	9,7%	17,6%	38,9%	100,0%

	Не працюєте, але шукаєте роботу в країні перебування	20,6%	20,7%	20,4%	5,1%	30,6%	20,6%	55,6%	0,0%
Який ваш рівень освіти?	Базова середня	0,5%	0,7%	0,0%	1,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	Повна середня	14,9%	17,1%	9,3%	36,7%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	Середня спеціальна	9,3%	8,6%	11,1%	3,8%	11,3%	20,6%	0,0%	100,0%
	Неповна вища	12,9%	14,3%	9,3%	27,8%	4,8%	0,0%	0,0%	0,0%
	Повна вища	58,8%	56,4%	64,8%	30,4%	80,6%	70,6%	88,9%	0,0%
	Науковий ступінь	3,6%	2,9%	5,6%	0,0%	3,2%	8,8%	11,1%	0,0%
Яке з тверджень найкраще описує фінансовий стан вашої сім'ї зараз?	Нам не вистачає грошей навіть на їжу	3,6%	3,6%	3,7%	3,8%	3,2%	2,9%	5,6%	0,0%
	Нам вистачає грошей на їжу, але купувати одяг вже важко	21,1%	20,0%	24,1%	16,5%	19,4%	35,3%	22,2%	0,0%
	Нам вистачає грошей на їжу, одяг і ми могли дещо відкладати, але цього не вистачало, щоб купувати дорогі речі	60,8%	63,6%	53,7%	65,8%	64,5%	50,0%	44,4%	100,0%
	Ми можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі	12,4%	12,1%	13,0%	12,7%	11,3%	8,8%	22,2%	0,0%
	Ми можемо дозволити собі купити все, що захочемо	2,1%	0,7%	5,6%	1,3%	1,6%	2,9%	5,6%	0,0%
А яке з тверджень найкраще описує фінансовий стан вашої сім'ї до початку повномасштабного вторгнення?	Нам не вистачало грошей навіть на їжу	3,6%	4,3%	1,9%	5,1%	3,2%	2,9%	0,0%	0,0%
	Нам вистачало грошей на їжу, але купувати одяг було важко	14,9%	13,6%	18,5%	16,5%	16,1%	11,8%	11,1%	0,0%
	Нам вистачало грошей на їжу, одяг і ми могли дещо відкладати, але цього не вистачало, щоб купувати дорогі речі	34,5%	36,4%	29,6%	36,7%	33,9%	35,3%	27,8%	0,0%
	Ми могли дозволити собі купувати деякі коштовні речі	39,7%	40,0%	38,9%	38,0%	40,3%	35,3%	50,0%	100,0%
	Ми могли дозволити собі купити все, що захочемо	7,2%	5,7%	11,1%	3,8%	6,5%	14,7%	11,1%	0,0%

		Загалом	Стать		Вік				
			Жіноча	Чоловіча	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60+ років
		Середнє значення за шкалою від 1 до 5, де 1 – зовсім не погоджуюсь, а 5 – повністю погоджуюсь							
Я почуваюсь українцем, тому що я маю з іншими українцями...	Спільну культуру, звичай та традиції	4,55	4,61	4,41	4,59	4,53	4,56	4,39	5,00
	Спільну мову	4,59	4,64	4,46	4,61	4,44	4,71	4,78	5,00
	Спільних предків	3,88	3,92	3,78	3,94	3,76	4,09	3,67	4,00
	Спільну історію та долю	4,20	4,16	4,30	4,00	4,31	4,38	4,28	5,00
	Спільну політичну та правову систему	3,83	3,70	4,17	3,78	3,95	3,65	3,89	5,00
	Спільні права та обов'язки	3,92	3,89	4,02	4,08	3,65	3,94	4,22	3,00
	Спільну систему соціального забезпечення	2,89	2,98	2,65	2,81	2,94	2,74	3,22	5,00
	Спільну національну економіку	3,25	3,19	3,41	3,28	3,15	3,35	3,22	5,00
	Спільну армію	4,39	4,30	4,63	4,46	4,34	4,24	4,72	2,00
	Спільні кордони	4,32	4,31	4,37	4,35	4,21	4,35	4,56	4,00
	Спільне почуття національної гордості	4,32	4,36	4,20	4,33	4,23	4,32	4,56	5,00
	Спільну незалежність та суверенітет	4,31	4,34	4,26	4,23	4,37	4,26	4,56	5,00

	Спільну національну ментальність	3,66	3,65	3,69	3,46	3,71	3,71	4,22	5,00
	Спільні національні символи	4,43	4,49	4,28	4,49	4,47	4,32	4,22	4,00

Додаток В. Гайд для проведення глибинних інтерв'ю

Вітаю, мене звуть Михайло. Я студент магістратури в Києво-Могилянській академії, в рамках магістерської кваліфікаційної роботи проводжу дослідження ідентичності українських переселенців у Шотландії.

Інтерв'ю є конфіденційним, уся отримана інформація буде опрацьована представлена в анонімізованому вигляді. Я записуватиму інтерв'ю, але одразу по закінченню переведу запис в текстовий формат та видаю аудіо. Скажіть будь-ласка, чи даєте ви згоду на запис?

Привітання

1. Розкажіть, будь-ласка, про себе. Як давно приїхали в Шотландію? Чим займаєтесь зараз?
2. Де жили в Україні? Чим займались до війни?

Блок 1. Національна ідентичність і колективна ідентифікація з спільнотою переселенців

3. Якщо вас попросили описати в декількох реченнях, як би ви себе описали?
4. А як би ви охарактеризували своє положення в Шотландії? *Зондувати: чи вважають себе біженцями, чи вбачають проживання тимчасовим, чи розглядають це як міграцію*
5. Як ви гадаєте, чи існує зараз в Шотландії українська спільнота? Чому?
6. Чи вважаєте ви себе частиною цієї спільноти?
7. А чи відрізняються українці, які виїхали закордон від тих, що залишились в Україні? Чому? Чим?

Блок 2. Визначення національної ідентичності.

8. Якщо говорити про українців, якими, на вашу думку, що робить їх одним народом? На основі чого вони об'єднані? Які ці люди?
9. А щодо вас, що робить вас українцем/українкою?
10. А якими, на вашу думку, є українці, які виїхали закордон під час війни? Що у них спільне? *Зондувати: досвід переїзду, досвід в Україні, умови життя до війни, особисті характеристики?*

Блок 3. Образ «іншого». Межі ідентичності

11. На вашу думку, чим українці відрізняються від інших народів, націй?
12. *(Якщо не згадають інші народи/категорії самі)* Як ви гадаєте, які люди є найбільшою мірою відмінними від українців? Чому?
 - 12.1. *Спробувати зондувати: росіяни, шотландці, британці, європейці, спільноти мігрантів в Шотландії*

Блок 5. Важливість національної ідентичності

13. Скажіть, будь-ласка, наскільки важливим для вас є той факт, що ви українець/українка? Чому?
14. *(якщо не згадують про практики/взаємодії)* Чи присутня українська національність у вашому житті та у взаємодіях з іншими? *Зондувати: чи демонструють свою приналежність? Чи навпаки приховують? Наскільки активно? Напр. національна символіка, протести, у взаємодії з місцевими жителями, поширення інформації тощо*
15. Чи змінилось це після початку повномасштабного вторгнення? Яким чином? *Зондувати про важливість, поведінку, демонстрацію ідентичності*

Прощання і подяка

16. Можливо, ви маєте ще якісь думки з приводу того, що ми сьогодні обговорили? Можете висловити їх зараз

Додаток Г. Приклад транскрипту глибинних інтерв'ю

I: Для початку будь ласка розкажіть трошки про себе, як давно ви приїхали в Шотландію і чим зараз займаєтесь?

Р: Я 8-й місяць перебуваю в Шотландії. Загалом за кордоном я перебуваю з 16 лютого 22-го року напередодні війни. Ми виїхали у відпустку всією родиною і після початку війни не ризикнули повернутися додому. Перші перші 5 місяців спочатку війни ми жили в Литві, але ситуація складалася таким чином що ми вважали небезпечно перебувати в Литві і дізналися про програму Шотландії. І заради дитини моєї дитині 8 років уже під час війни переїхали в Шотландію. Чому в Шотландію – тому що це було подальше від кордонів Росії і Білорусії, і на той момент була відкрита програма для українців. Я ніколи не мріяла жити за кордоном, емігрувати, але опинилася в Шотландії і значить 8-й місяць як ми тут перебуваємо. Ми змінили локації починаючи від лайнера в Единбурзі, готелю Аргіл, і зараз ми за допомогою місцевої влади винаймаємо квартиру у передмісті Глазго. Чим я займаюся – я намагаюся опанувати чи вивчити англійську мову, вона мені дається дуже складно. Я не працюю, але мені дуже хочеться працювати і себе реалізовувати, тому що в Україні я була юристом. В мене є свідоцтво на право заняття адвокатською діяльністю. Я займалася виборчим правом, це досить цікава, напружена, відповідальна і непогано оплачувана робота, тому в плані роботи я тут страждаю. Я ще не дозріла до моменту коли піти працювати в сфері клінінгу, тому мої зусилля спрямовані на те щоб вивчити мову, організувати побут своєї родини і я несу відповідальність за свою дитину. Мама повинна бути як мінімум щасливою щоб всі навколишні теж були щасливі. От так коротко про мою цікаву історію.

I: А скажіть, в якому регіоні ви жили в Україні до початку війни?

Р: Місто Дніпро.

I: Дякую. Тоді і зараз ви споживаєте з сім'єю?

Р: Власне так, у нас була родинна відпустка з чоловіком з дитиною і з нами була ще моя мама. Тому ми таким складом.

І: Зрозумів, а якщо у вас попросити наприклад описати себе в декількох реченнях, як би ви себе могли себе описати?

Р: Я не боюся складнощів. Мені важко спілкуватися з людьми, але я себе перемагаю, бо той хто спілкується з людьми має інформацію, а той хто володіє інформацією володіє світом. Я як середньостатистична, як пересічна українська жінка є хазяйновитою господаркою, заощадливою. Я українка, також я відношу себе до категорії працездатних осіб, людей які творять сьогодні майбутнє і маю бажання в цьому безпосередньо приймати участь.

І: От ви власне сказали що ви вважаєте себе українкою. А як би ви характеризували зараз своє положення у Шотландії?

Р: По-перше, Я б не хотіла використовувати слово біженка тому що за юридичним сенсом біженець має трошки інший сенс. Ми не в тому сенсі тут перебуваємо, ми особи яким надано захист. От в Україні у нас є внутрішньо переміщені особи, а ми з зовнішньо переміщенні особи. Чи можна це назвати переселенцем... Насправді, прямо зараз відбувається дуже багато процесів яких раніше не було, або вони були, але трошки інші, і не всі ці процеси, які відбуваються знайшли своє визначення якимось одним конкретним словом. Тому да, я себе відчуваю українкою. Я українка, яка опинилася за кордоном. Я відносно себе не вживаю слово виїхала, тому що я не приймала рішення про виїзд. В моїй ситуації це важливо, я не виїжджала, а були створені умови коли я не могла повернутися додому. Я зовнішньо переміщена особа.

І: А що ви можете сказати про українську спільноту в Шотландії? Чи спілкуєтесь ви з іншими українцями?

Р: Небагато спілкуюсь з українцями. Чому небагато – тому що я не знаю про існування таких спільнот які б мене зацікавили. Наприклад, ми певний

час відвідували одну з громадських організацій, вона заснована українкою яка вже 20 років живе в Шотландії. Вона зустрічі по суботам називає родинним клубом. Я декілька раз відвідала, мені це перестало бути цікавим, тому що я не отримую якусь нову інформацію, я не наповнююсь новою інформацією. І спілкування... по колу спілкування з людьми які не мають... Які ще й в Україні мали якісь інші інтереси, мають не такі погляди на життя як у мене. Ну мені не цікаво про якісь там... Але інші зустрічі мені було цікаво. 2 квітня відбулася в кафедральному соборі Глазго поминальна служба за загиблими. Можливо ви чули, от я там навіть трошки в організації прийняла участь. От це мені було до душі. Я це розуміла, я бачила людей, які всім займаються, от це мені було цікаво. Ну загалом, плюс-мінус відслідковую там якусь інформацію по групам там, в телеграмі, в Фейсбуці. Поки я на якісь там постійній основі не приймаю участь в якихось зборах українців, тому що... ну... а-ля тервеньки про рецепти – дякую, не дуже цікаво. А про щось, як на мою думку там серйозне, і щоб мало результат, то поки таку інформацію не зустрічала. Знаю, що дівчата плетуть сітки. Але мені там трошки по локації незручно. Чую що люди є там, справляються з роботою. Якщо дізнаюся що зовсім кепсько і треба плести сітки – ну, безумовно, з'їжджу. Але поки такою інформацією не володію.

І: Я правильно розумію, що ви якби не відчуваєте якоїсь такої консолідованої спільноти?

Р: Насправді, тут ти не знаходишся в скруті, ти знаходишся в якійсь-там безвиході. Наприклад, якщо там провести певну паралель з тими хто тікав Першу світову війну, Другу світову війну – багатенько про це читаю – то там була скрута, там якісь такі дуже надскладні ситуації. А у нас все не настільки погано. Я загалом відкрита спілкування з Україною. Багато хто дозволяє собі виїжджати в Україну, повертатися. Там цей бізнес на передачі посилок і все таке інше, воно якось розвіює цю необхідність у якомусь єднанні, бо багато речей вирішено.

І: Ви згадали про те що люди їздять в Україну і повертаються назад, чи повертались ви на якийсь час в Україну?

Р: Скільки я за кордоном, я з жодного разу не була в Україні. Поки ми були в Литві я вважала що це небезпечно. В Литві я працювала на повний день, тому якось було і недоречно. А враховуючи нашу ситуацію тут фінансово, ми не можемо собі це дозволити. Нам з чоловіком так трапилось, що ми втратили свої доходи в Україні. Тобто, ми маємо те що маємо, тут для нас поки це закрита тема.

І: А тоді скажіть будь-ласка, чи відчуваєте Ви якусь спільність з тими українцями, які зараз в Україні?

Р: Ну українці вдома і українці тут... Це дуже узагальнено... Але навіть на 13-му місяці війни, мені здається, що в Україні є ті, хто схрещує пальчики і чекає так званий русский мир. Також, перебуваючи тут я стикнулася з тим що є дуже багато тих, хто перебуваючи тут, отримуючи тут допомогу, виплати, все таке інше, мріє про те щоб Росія перемогла у цій війні, і такі люди є відкритими українофобами, не приховують свою позицію, відкрито її висловлюють. Тому казати, що українці вдома і українці тут відрізняються... не знаю... багато там ті хто залишились кажуть, що ми зрадники приспособленці. З іншого боку, мені іноді здається що, якщо у вас нема сили духу прийняти рішення виїхати за кордон, то хто вам винен. Потім, я знаю багато сімей які перебувають за кордоном, але вони дуже рвуться в Україну, бо в цих сім'ях є діти, і цим дітям дуже повезло з вчителькою, зі школою, в якій вони навчались в Україні. Наприклад, моїй дитині так не повезло, тому там казати що я хочу повернутися додому – ні. Я побачила кращу освіти тут. Так.. ми зараз говоримо про українців... ну насправді в Україні живуть різні українці –за політичними поглядами, за освітою, за рівнем доходу там, за своїми поглядами і ставленнями до життя, і все таке інше. І вони просто перемістилися за кордон, вони не змінили своє... Ну в них можуть змінилися доходи, да. Може трошки розширився

світогляд, але вони які були, такі вони були і ще не так багато і часу пройшло щоб не відчувати що ми одне ціле. Я от бачу на конкретному прикладі, якщо людина жила в Україні і відкривала там пачку цигарок, останню цигарку діставала і кидала на землю цю пачку – то вона так само робить тут. Люди ті самі, якихось там глибинних змін не побачиш.

дякую вам за цю відповідь і перейдемо тоді до наступного частини

І: Дякую вам за відповідь, перейдемо далі. Тому якщо говорити про українців як націю, як народ загалом, що їх об'єднує, як ви можете зрозуміти хто до українців належить, а хто ні?

Р: Ми дуже працьовиті, не без хитрощів. Є окремі екземпляри дуже хитрі. Не зря кажуть, що коли народився українець єврей заплакав. Ми вміємо дуже сильно єднатися над зовнішньою загрозою. Взагалі, якщо певній групі українців загрожує якась загроза – вони вміють єднатися, консолідуватися, об'єднувати зусилля і давати опір. Наша нація вміє працювати, вміє відпочивати, у нас дуже багато культури, не зважаючи на ту кількість десятиліть радянської влади, у нас дуже багато збереглося і пісень, і не лише пісень, у нас дуже багато традицій. І перебуваючи за кордоном традиції не забуваються, є дуже велика намагання їх підтримувати серед українців. От ще, за 5 місяців що ми жили в Литві, моя мама сказала, що нам, українцям, треба навчитися в литовців відпочивати – це було її враження. А мені здається що українцям у литовців треба навчитися охайності і вміти уповільнюватися. Мені здається нехай ми вміємо уповільнюватися, але не так як литовці. Мені здається, що наша нація вона... якби так сказати... більш метушлива, і якщо брати покоління хто був народжений в останні десятиліття Радянського Союзу, той хто був народжений вже під час Незалежності, у нас було стільки випробувань, стільки різноманітних складнощів. Є такі загальні складнощі які там торкнулися практично кожного, наприклад криза 2008-2009 року, якась там ще така загальна криза що накривала практично всі країни. Але ми мали інші виклики, нам

постійно треба бути в такому русі, коли ми вирішуємо виклики які нам дає життя, і ці виклики, починаючи з побутового рівня і закінчуючи викликами на міжнародній арені, які стояли взагалі перед Україною як державою і перед кожним українцем. І я спостерігала за литовцями... Я зараз спостерігаю за шотландцями... Мені здається, що шотландці вони якісь ліниві, якось їх нічого не цікавить у порівнянні з нами. А що їм... що їм метушитися? Що їм там кудись дьоргатися? Якщо в них все налагоджено, все століттями відпрацьовані механізми, дуже традиційна країна. Вибачте, а у нас 100 років останні все зламали, все переламали. Як-то кажуть –хребет був зламаний. Дуже багато розказують, що у шотландців в домах такі старі меблі, там бабусі і прабабусі користувалися з 19 століття...

А звідки у нас можуть бути ці меблі, ми їх втратили на початку того століття, а те що ми не втратили до 40-го року, те що ми не втратили під час Другої Світової, це було як то кажуть вижежно як буржуазний елементи за часів радянської влади. Я цим хочу підкреслити чим ми відрізняємося від інших націй. У нас постійно виклики, з якими не стикаються інші, от чому кажуть загниваюча Європа... Ну відчасті я погоджуюсь... А ми просто не бачили ніколи такого життя спокійного, ми постійно за щось боремся ми постійно щось вигризаємо. Я з 14-го року у Дніпрі намагаюся виховати дитину в україномовному середовищі. Як би вам так сказати, щоб культурними словами, це дуже важко. Але я це зробила. От чому я не дуже спілкуюся тут, тому що я бачу таку ситуацію, куди б я не пішла – я повинна піти зі своєю дитиною, бо я не можу восьмирічну дитину залишити шотландській квартирі. І я бачу що, наприклад, там от ті милі, хороші, класні люди, вони чують що я спілкуються українською, вони зі мною теж спілкуються українською. Але є такий чинник як діти – в них теж є діти, коли підходе дитина і до мами звертається російською, то я розумію що це не україномовна родина, і якщо я піду на якийсь захід, то моя бусічка буде спілкуватися з російськомовними бусічками. А моя бусічка у 8 років уже

ставити такі питання: «Мам, вони з України? Мам, вони українці? Мам, чого вони російською? Мама, чого ти з ними спілкувалася мовою окупанта?». Це було, вибачте, про наболіле... Ті, хто намагаються переходити, може там чи з поваги до мене, чи що, на українську – ну окей, я це сприймаю. Але вважаю, що взагалі за початок війни, як на мою думку, винен кожен українець. Хтось в більшій, хтось в меншій мірі. Той, хто спілкувався російською весь цей час, я вважаю що він більш винен, ніж ті хто спілкувалися українською. На мою суб'єктивну думку. Коли тут громадських місцях я чую українську мову – я можу посміхнутися цій людині, але коли я чую спілкування російською, і розумію що це наші, і, наприклад, я чую по розмові що людям потрібно допомога і вона там зорієнтуватися не може, а я знаю відповідь на це питання, але я от така нехороша українка – я відморожуюсь, проходжу мимо. Якщо б ви спілкувалися українською то я вам залюбки допомогла, свій до свого! Але я не відчуваю в російськомовних українцях от до кінця свого

І: Ви доволі детально, дуже вам дякую, розказали і про українців, і місцевих жителів тут, і про литовців. Тоді можемо перейти до останньої частини. Чи відчуваєте ви що ваше ставлення до української до вашої ідентичності змінилось? З початком повномасштабної війни та з переїздом, чи відчуваєте ви якісь зміни?

Р: Безумовно змінилася. Але, я про це казала на початку... дуже важко ще знайти слово, як це описати. Тому що те, що зі мною, як з україркою в моєму ставленні до своєї країни, до своєї нації, до себе особисто змінювалось. В 2004 революція, в 13-му і 14-му, і на початок війни, 24 лютого, я вже була досить змінена, і, враховуючи, що я народилася в Україні, але коли я була малою мої батьки виїхали з України. В Україні я постійно проживала з 98-го року. Тобто я ходила в садочок, я ходила в школу, я поступила в університет на території Російської Федерації. В 98-му році я приїхала в Україну, така себе «девочка с России». Зараз я всім серцем кохаю Україну.

Всіми фібрами своєї душі ненавиджу тих, хто за поребриком, і якщо треба скинутись на снайпера, то будь ласка дайте мені реквізити.

І: Тому можна сказати, що у вас ніби етапами, з кожною подією трансформувалась ця ідентичність?

Р: Безумовно. Це було етапами, в мене був довгий процес несприйняття української мови. Якщо там літом у бабуськи спілкуватися українською це одне, а приїхати зразу піти на третій курс і якийсь там предмети українською... Надо було якось лекції записувати, кодекси українською... Ну для мене це був конечно шок. Треба було це все якось вчити, опановувати. Безумовно в мене був протест, ще той протест. Разом з тим, я знаю що таке мати українське прізвище і жити в Росії. І коли там тобі шкільний вік, ти підліток, бачиш якісь процеси але те що не вмієш їх аналізувати, то місцями допомагав мій батько. Він акцентував і звертав увагу чим ми відрізняємося від росіян і він завжди мріяв щоб я, на відміну від нього, повернулася в Україну і будувала своє життя в Україні. В 98-му році повернулася недобровільно за наполяганням батька в Україну. Мені було дуже важко, я геть не знала українську, але зараз, дякую Богові, всесвіту, всім тим обставинам, що на 24 лютого 22-го року я опинилася саме по цій стороні. І за ті значущі роки для України, які ми з вами там згадали, починаючи з 2004, я змінилася. Я стала лютою українкою. Я кожного 1 січня приймаю участь в марші Бандери, долучаю до цього свою дитину, і мені це по кайфу. Якби дуже органічно відчуваю, якось так.

І: Зрозумів на цьому в принципі все. Можливо у вас є ще щось якщо ви хотіли додати стосовно цієї тематики, яку ми сьогодні обговорили?

Р: Мені прийшло на думку... Я наприклад і в Литві і тут стикнулася з тим, що дуже багато українців... Ну ладно, не багато, але певна кількість, використовує захист в Європі і тут як заробітчанство і відверто про це кажуть. Виїжджають з Заходу нашої країни, в таких містах як Івано-Франківськ, Львів, ті що історично так склалося, що виїжджають на

заробітки. Тобто вони також виїжджають цілими компаніями, бачачи що така ситуація, можна брати дітей, приймають в школу. І по-перше, це видно, і я відчуваю там такий певний сором. Чому вони так роблять?... Але з іншого боку, я собі ставлю питання: а білоруси, а поляки? Вони так себе не поводити, чи виключно українцям таке заробітчанство притаманне? Ну не знаю... Я просто в Литві працювала в службі зайнятості, і безумовно, я не знаю литовської, тому я працювала виключно з українцями, і я мала досить багато клієнтів, і я бачила оце таке ставлення або заробітчанства, або небажання працювати. Бажання отримувати тільки якісь коврижки. Як то кажуть, з тої ситуації що є. І мене от особливо в Литві... В мене було дуже багато відчуття сорому, тому що я була працівником який, повинен був звітувати про свою роботу, працівником, перед яким ставилась завдання щоб якомога більше українців якомога швидше знайшли роботу, тому що служби зайнятості в Литві працює не так як в Шотландії. Там кожна особа забезпечувалась безпосередніми вакансіями, сприялося влаштуванню на роботу і я там теж постійно узагальнювала інформацію, писала які проблеми, що краще зробити, і все таке інше. І я дуже часто відчувала цей, як то кажуть, іспанський сором – не ти то зробив але тобі дуже дуже стидно – за те все. І особливо коли ми жили тут в Единбурзі на лайнері, теж дуже багато наших які от з метою заробітчанства... ми три місяці жили на лайнері і ми шукали якісь інформацію варіанти як звідси з'їхати, де краще навчатися, де якісь умови де можна жити. І намагаєшся на цю тему спілкуватися, а всі кажуть «А й нам тут непогано. Ми живемо на лайнері, нас годують, ми не сплачуємо за житло, ми отримуємо там заробітну платню яку складаємо в кобешку. А як закриють лайнер – ми повернемося додому і ми заробимо гроші»... Ну я вважаю що це не є дуже дуже добре. І це ж бачу не тільки я, це якби місцеві бачать! І оце не красить нас загалом як українців.

Мені здається що коли ви закордоном... ви як представник міністерства закордонних справ... ви представляєте Українську державу на високому міжнародному рівні. Відповідайте цьому рівню, себе не позорте, країну не позорте. Мені здається що щоб не робив треба якось про це пам'ятати.

І: Зрозумів, і у мене також ще одне питання додаткове. Скажіть будь ласка чи маєте ви в планах повертатися в Україну?

Р: Це питання, я так сподіваюся що ви його не задасте... Я не знаю що вам відповісти... Я не можу вам сказати що я повернуся, і я не можу вам сказати що я залишуся. Враховуючи вік, в мене чоловік ще старший ніж я... Ну, як він каже: «слухай, нам треба пенсію вже тут заробляти», це не сьогодні, це дуже складне питання і я не готова якусь вміняєму відповідь вам надавати, тому що просто... Життя нас до цього не готувало, що ми будемо в такій еміграції

І: Дякую, на цьому тоді все, я вам надзвичайно вдячний за участь, вимикаю запис.